

**ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ «ДОНИШГОҶИ
ДАВЛАТИИ БОҲТАР БА НОМИ НОСИРИ ХУСРАВ»**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 63.3 (2 тоҷик)

МУҲАММАДЗОДА БОБОҶОН МУҲАММАД

**ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ НИЗОМИ
ДАВЛАТДОРИИ ИМПЕРИЯИ ҲАҲОМАНИШИЁН**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т И

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои
таърих
аз рӯйи ихтисоси (07.00.02 – Таърихи ватанӣ)

ДУШАНБЕ – 2025

Рисолаи диссертационӣ дар кафедраи «Таърихи халқи тоҷик»-и Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав таҳия гардида аст.

Роҳбари илмӣ:	Қаҳҳор Расулиён – доктори илмҳои таърих, профессори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
Муқарризони расмӣ:	Юсуфшо Яъқубов – доктори илмҳои таърих, профессор, Узви пайвастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби шоистаи илм ва техникаи Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
	Ҳусайнӣ Саидҷалол Саймаҳмуд – номзади илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Энциклопедияи миллии тоҷик
Муассисаи пешбар:	МДТ «Донишгоҳи омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ»

Ҳимоя санаи «05» декабри соли 2025 соати 9⁰⁰ дар маҷлиси Шурои диссертационии 6Д.КОА-082 назди МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав», (суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67) амал мекунад, баргузор мегардад. mahmadullojalilov@mail.ru? Тел: 904-11 02 66

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи илмӣ МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав», (суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735140, ш. Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67) ва сомонаи расмӣ МДТ «Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав», (www.dtsu.tj.) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ шурои
диссертационӣ, номзади
илмҳои таърих

Ҷалилов М.Ш.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Сарзамини аҷдоди гузаштаи халқи тоҷик – мардумони ориёиасл аз аҳди бостон ғаҳвораи тамаддуни қадима ва рушдёфта буда, онҳо аз аввалинҳо шуда ба ҷодаи рушди таърихиву иҷтимоӣ ворид шуданд ва ҳанӯз дар аввали ҳазораи III то милод давлатдории худро ташкил доданд ва анъанаҳои умури давлатдории онҳо таърихи чандҳазорсола дорад. Ба сарнавишти пуршебу фарози таърихӣ нигоҳ накарда, аҷдоди мо дар тӯли ҳазораҳо анъанаву арзишҳо ва фарҳангу тамаддуни худро ҳифз ва ғанӣ намуда, ба кишварҳои дуру наздик таъсири судманд расониданд ва дар навбати худ аз арзишу фарҳанги онҳо баҳраманд гардиданд.

Дар байни олимону муҳаққиқон ва доираи васеи хонандагони тоҷик таваҷҷуҳ ба таърихи аҳди қадимаи аҷдодамон ҳамеша калон буд. Ин аз он сабаб аст, ки аз давраҳои аҳди қадимтарин то имрӯз гузаштагони мо бо мардумони сарзаминҳои паҳновар аз Мисру Осиёи Хурд дар ғарб то Қафқоз, Шарқи Наздику Миёна, Осиёи Марказиву Ҷанубӣ ва шимоли Ҳинд дар шарқ робитаҳои зичи иқтисодиву тиҷоратӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ доранд.

Мубрамии омӯзишу таҳқиқи мавзуи мазкур бо нуктаҳои зерин асоснок мешавад:

Аввал, омӯзиш ва таҳқиқи вижагиҳои таърих ва фарҳанги аҷдоди халқи тоҷик, абардавлати Ҳахоманишиён – нахустин империяи аҳди қадим, ташаккул ва рушди низоми давлатдорӣ, таҷрибаи таърихии давлатдорӣ, ташкили ҳокимияти марказӣ ва маҳаллӣ, робитаи байни воҳидҳои идорӣ-маъмурӣ, байни порсҳо ва қавму мардумони кишварҳои ҳамсоя ва дур, ки дар ташаккул ва рушди фарҳанги давлатдорӣ на танҳо дар Шарқи Қадим, балки дар таърихи башарият нақши бузург бозидааст, барои дарки дурусти вижагиҳои рушду густариши аввалин давлатдориҳои аҳди қадим, робитаи дуҷониба ва

ҳамаҷониба байни мардумони гуногун дар сароғози таърихи инсоният, рушди фарҳангу тамаддуни ҷаҳонӣ аҳаммияти калони илмӣ дорад.

Дувум, анъанаҳои умури давлатдорӣ, ки дар давлатҳои гузашта, аз ҷумла, абардавлати порсҳо – Ҳахоманишиён ташаккул ёфта буданд, дар тӯли таърихи инсоният ҷузъи муҳимми рушду тавсеаи низоми давлатдории халқҳои ҷаҳон ба шумор рафта, ба афкор, фарҳанги сиёсӣ ва ҷамъиятии халқҳои олам таъсири амиқ гузоштанд.

Сеюм, имрӯз дар шароити рушду густариши бесобиқаи равандҳои ҷаҳонишавӣ, ки аз як тараф барои наздикшавии кишвару мардумони гуногуни ҷаҳон мусоидат намуда, аз тарафи дигар боиси бесуботӣ ва шиддат гирифтани вазъи сиёсӣ, ба хусус, дар минтақаи Шарқи Наздик ва Миёна гардидаанд, таҳқиқи таърихи муштарак ва давлатдориҳои аҳди қадим, ки мардумону сарзаминҳои васеъро дар ҳайати худ муттаҳид менамуданд, барои рушди руҳияи таҳаммулгарона байни давлату миллатҳо, ҳифзи сулҳу субот дар минтақа, ҳалли низоъҳои минтақавӣ ва мушкилоти фаромиллӣ (глобалӣ), ҳамзистии ошошта мардум ва дарки сарнавишти муштаракӣ таърихӣ мусоидат хоҳад намуд.

Чорум, омӯзиши таърихи давлатдориҳои аҳди қадими гузаштагони мо, қабл аз ҳама, таърихи абардавлати Ҳахоманишиён дар шароити имрӯзаи рушди давлатдорӣ муосири мо аҳаммияти бесобиқа пайдо менамояд, зеро дарки арзишҳои маънавию ахлоқӣ, таърихиву фарҳангӣ ва анъанаҳои давлатдорӣ ниёгонамон дар замони муосир барои татбиқи ниёзҳои давлати соҳибистиқлоли демократӣ, ҳуқуқбунёду дунявии тоҷикон – Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳаммияти ахлоқиву тарбиявӣ дошта, дар эҳёи ҳувиёти миллии халқи тоҷик амри ниҳоят зарурӣ мебошад.

Панҷум, зарурати омӯзиши ҳамаҷониба ва амиқи таърих ва фарҳанги ниёгони аҳди қадими халқи тоҷикро

таъкид намуда, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон менависад: «Баъзе олимону муаррихон аз чӣ бошад, умри давлатдории тоҷиконро аз давраи Сомониён обоз намуда, чандин силсилаи муқаддами давлатдории ниёғони моро аз мадди назар дур меафкананд. Ин акида, ба назари ман, қобили дастгирӣ нест, зеро суннати давлатдории онҳо аз давраҳои хеле қадим дар қаламрави Балху Бохтар, то аҳди Ҳахоманишиён устувору побарҷо будааст» [115, с. 147]. Ин эроди сарвари давлати Тоҷикистон нисбат ба таърих ва фарҳанги империяи Ҳахоманишиён ба маврид аст.

Шашум, ниҳоят мубрамияти мавзуи тадқиқотӣ дар он мебошад, ки доир ба масъалаҳои мухталифи низоми давлатдорӣ, марҳилаҳои таърихии рушду такомули он, хусусиятҳои ташкили ҳокимияти шоҳаншоҳӣ, маъмурияти марказӣ, вижагиҳои ташкили ҳокимият дар воҳидҳои маъмурӣ-идорӣ ва дар муносибат бо қавму мардумони сершумори сокини абарқудрат ва масъалаҳои дигари низоми давлатдории Ҳахоманишиён дар Тоҷикистон, кишварҳои пасошуравӣ, Эрону Афғонистон тадқиқоти воҳид, ҷудогона ва ҳамаҷониба гузаронида нашудааст.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар бораи таърихи давлатдории аҷдоди халқи тоҷик, аз ҷумла, таърихи ташаккули давлат ва фарҳанги Ҳахоманишиён, маълумоти сарчашмаҳои зиёди таърихӣ, қабл аз ҳама санғнабиштаҳои шоҳаншоҳон, солномаҳои таърихӣ, фармону асноди дафтардории ҳокимияти марказӣ ва ҳокимони маҳаллӣ, асноди ҳуқуқӣ, мукотиботи расмӣ мансабдорони сатҳи мухталиф, дастурамалҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ, асноди ҷамъоварии андозу пардохтҳои давлатӣ, асноди дигари марбут ба ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангӣ, маълумоти таърихнигорон ва ҷуғрофиёдонони юнониву румӣ, рисолаҳои илмӣ ва мазҳабӣ ва ғайра то имрӯз расидаанд. Сарчашмаҳои гуногун, ки ба забонҳои порсии қадим,

ошурӣ, оромӣ, эломӣ, бобулӣ, юнонӣ, румии қадим, арманӣ вағ.навишта шудаанд, имкон медиҳанд раванди воқеаҳои таърихӣ, таърихи лашкаркашиҳо ва ҷангҳои Ҳахоманишиён ба кишвару сарзаминҳои ҳамсоя, ташкили низоми марказӣ ва маҳаллии давлатдорӣ, хусусиятҳои ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, фарҳангӣ, оину анъанаҳо ва расму русуми қавму мардумони сокини давлати Ҳахоманишиён, робитаи Ҳахоманишиён бо сарзаминҳо ва мардумони дигар – Бобул, Миср, Юнон ва дигарон мавриди омӯзишу баррасӣ қарор дода шаванд.

Дар бораи таърихи ташаккули давлатдорӣ порсҳо то барпо гардидани давлати абарқудрат, марҳилаҳои рушду такомули давлати Ҳахоманишиён, хусусиятҳои равобити дуҷониба бо сарзаминҳову мардумони сокини империя, кишвару давлатҳои ҳамсоя адабиёти васеи илмӣ ба забонҳои тоҷикӣ, порсӣ, юнонӣ, ибронӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, русӣ ва ғ. мавҷуд аст. Тадқиқоти олимони тоҷик ва кишварҳои хориҷӣ ба масъалаҳои мухталиф ва ҷанбаҳои гуногуни таърихи рушду такомули абардавлати Ҳахоманишиён ва сохтору ниҳодҳои марказӣ ва маҳаллии он бахшида шудаанд.

Масъалаҳои таърих ва фарҳанги абардавлати аҳди қадими порсҳо доимо дар мадди назари муҳаққиқони тоҷик мебошанд. Боиси хушнудӣ аст, ки масоили таъриху фарҳанги гузаштагони халқи тоҷик, муайян намудани саҳми онҳо дар таърих ва рушди илму адабиёт ва фарҳанги умумиҷаҳонӣ доимо дар маркази таваҷҷуҳи роҳбарияти олии Тоҷикистони соҳибистиқлол, ходимони барҷастаи давлатӣ ва олимону муҳаққиқони тоҷик мебошад. Дар ин росто, саҳми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар таҳқиқи саҳифаҳои дурахшони таърих ва фарҳанги аҷдоди гузаштаи мо, аз ҷумла, нахустин абардавлати аҳди қадим – давлати Ҳахоманишиён, ҷеҳраҳои мондагори таърихи халқи тоҷик, муаррифии

ходимони намоёни илму адаби тоҷик ниҳоят бузург аст. Барои равшанӣ андохтан ба масоили мухталиф ва марҳилаҳои рушди давлати Ҳахоманишиён, мақоми аввалин давлатдориҳои халқи тоҷик дар таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ, аҳаммияти омӯзиши таъриху фарҳанг ва арзишу анъанаҳои давлатдориҳои тоҷик дар тарбияи насли наврас, эҳёи арзишҳо ва боло бурдани ифтихори миллии мардуми тоҷик осори таълифнамудаи Сардори давлати тоҷикон аҳаммияти калони сиёсӣ, илмӣ ва фарҳангӣ доранд.

Саҳми олимони тоҷик дар таҳқиқи ҷанбаҳои таърихӣ ташаккул ва рушди давлати Ҳахоманишиён, масъалаҳои умумии ташкили умури давлатдорӣ ва идораи давлатӣ дар минтақаҳо, робитаи Ҳахоманишиён бо кишвару мардумони ҳамсоя, муайян намудани саҳми онҳо дар рушди фарҳанги башарият басо калон аст.

Ҷанбаҳои умумии таърихи давлати Ҳахоманишиён дар осори академик Б.Ғ. Ғафуров инъикос ёфтаанд. Вай натиҷаҳои таҳқиқоти олимони кишварҳои мухталифро ҷамъбаст намуда, ба ҷойгоҳ, нақш ва саҳми Ҳахоманишиён дар таъриху фарҳанги ҷаҳонӣ баҳои баланд додааст. Муҳимтарин хулосаи Б.Ғ. Ғафуров дар таҳқиқи таърихи давлат ва фарҳанги Ҳахоманишиён аз он иборат аст, ки вай дар баробари омӯзиши ҷанбаҳои муҳими ҳаёти сиёсӣ, итисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии ин абардавлати аҳди бостон, ақидаи хатои аксари муҳаққиқони ғарбгаро дар мавриди он, ки гуё рушди ҷомеаи «сукуткарда» ва «заиф»-и Шарқ баъд аз таъсири «фаъол»-и юнону мақдунӣҳои тамаддунофар оғоз ёфта буд, интиқод менамояд, зеро чунин арзёбӣ марҳилаҳои қаблии рушди иҷтимоӣ ва фарҳангии кишварҳои Шарқро дар аҳди Ҳахоманишиён ба инобат намегирифт. Устод таъкид менамояд, ки тамаддуни Ҳахоманишиён яке аз тамаддунҳои қадим ва рушдёфта эътироф гардида, дар ташаккули тамаддуни башарият саҳми бузург ва беназир гузоштааст [20, С. 108–110].

Дар таҳқиқи таърихи давлати Ҳахоманишиён саҳми олими тоҷик И.В. Пянков калон аст. Вай дар мавриди лашкаркашии Куруши Кабир ба муқобили массагетҳои саҳрогард, маълумоти сарчашмаҳои таърихии юнонӣ ва румӣ дар бораи таърихи барпоёбии абардавлати Ҳахоманишиён, вазъи Осиёи Марказӣ дар аҳди Ҳахоманишиён мутобиқи маълумоти Ктесий – муаррихи Юнони Қадим ва умуман ҷанбаҳои умумии таърихи минтақа дар аҳди бостон таҳқиқоти пурарзиш гузаронидааст [51, С. 176–179].

Муҳаққиқи шинохтаи тоҷик, профессор Қ. Расулиён бештар аз дигарон ба омӯзиши таъриху фарҳанги аҳди Ҳахоманишиён таваҷҷуҳ намудааст. Дар таҳқиқоти худ вай бештар ба «сароғози таърихи ориёӣҳо, хостгоҳ ва раванди паҳнгардидану сукунат ихтиёр намудани онҳо, умумияти таърихӣ-фарҳангии мардумони ориёитабор, ки заминаи устувори ташаккул ва рушди давлати Ҳахоманишиён гардида буд, таъкид намуда, дар муттаҳид намудани қабिलाҳои мухталифи ориёӣ нақши бунёдгузори абардавлати порсҳо Куруши Кабир барҷаста медонад» [82, С. 40–49]. Устод Қ. Расулиён ба масъалаҳои муҳимми омӯзиши таърихи аҳди бостони аҷлоди халқи тоҷик таваҷҷуҳ намудааст, ки метавонанд роҳнамои муҳаққиқони ҷавон гарданд.

Муҳаққиқони дигар дар бораи вазъи минтақаҳои шарқии давлати Ҳахоманишиён, инъикоси мақому манзалати Куруши Кабир дар сарчашмаҳои таърихӣ, инъикоси таърихи аҳди бостони халқи тоҷик дар таърихнигории муосир, нақши тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон, вижагии ташкили низоми ҳуқуқӣ дар аҳди Ҳахоманишиён, вазъи сиёсӣ ва иқтисодиёи иҷтимоӣ, санғнабиштаҳои аҳди Доро ва бовариҳои мардумони ориёиасл ва ба дигар масоили мубрами таърихи аҳди қадим таваҷҷуҳ намудаанд. Дар ин робита метавон ба осори С. Бобомуллоев [18], Н.У. Ғаффорӣ [23], Н.С. Муродов [55,56],

Ҳ. Назаров [64], Э.С. Насрулдинов [67], Д. Саймиддинов [94], Ҳамза Камол [115], М. Ҳазратқулов [114] ва дигарон ёдоварӣ намуд.

Масъалаҳои таърихи Эрони бостон, пайдоиш ва аз байн рафтани давлатдориҳои қадим дар ҳудуди Шарқи Наздик ва Миёна, робитаи мутақобилаи фарҳангии мардумони Шарқ ва шаҳрҳо ва марказҳои муҳимми сиёсӣ, иқтисодиву тиҷоратӣ ва саҳми мардумони минтақа дар рушди илму фарҳанг ва таърихи башарият дар осори олимону мутафаккирони бузурги форсу тоҷик ва олами ислом мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар доираи масъалаҳои дар рисола баррасишаванда маълумоти саҳеҳ ва пураарзиш дар осори Муҳаммад Ҷарири Табарӣ [105], Алӣ ибн Ҳусейни Масъудӣ [56], Аҳмади Яъқубӣ [125], Ибни Балхӣ [46], Ибни Арабӣ [45] ва дигарон дучор меояд.

Маълумоти фаровон дар бораи давлати Ҳахоманишиён, шоҳаншоҳони он, қавму мардумони дар қаламрави он сукунат дошта, расму русум ва оину анъанаҳои давлатдорӣ, фарҳанги ташрифотӣ дар дарбори шоҳаншоҳӣ ва ҷанбаҳои дигари низоми давлатдорӣ порсҳо дар аҳди қадим, мушкилоти равобит бо давлатҳои ҳамсоя дар осори таърихӣ чуғрофиёӣ ва таърихномаҳои муаллифони Юнон ва Рими Қадим – Ҳеродот [24], Арриан [8], Диодори Ситсилиягӣ [37], Квинт Куртсий [48], Ксенофонт [49–50], Ктесий [51], Плиний [80], Плутарх [81], Эсхил [124] ва дигар муҳаққиқону таърихшигориён ва чуғрофиёдонҳои аҳди қадим вучуд дорад.

Доир ба масъалаҳои таърихи тамаддун ва давлатдориҳои Шарқи Қадим, аз ҷумла, абарқудрати Ҳахоманишиён, равобити онҳо бо давлати Юнон ва халқҳои кишварҳои дигар, анъанаҳои давлатдорӣ ва расму русуми давлати порсҳои қадим, рушди тамаддун ва фарҳанги халқҳои Шарқ аз ибтидои таърих шарқшиносону муҳаққиқони ва олимони намоёни аврупоӣ таваҷҷуҳи калон доштанд.

Л. Аллен бештар ба фарҳанги оламшумул ва ёдгориҳои меъморӣ аҳди Ҳахоманишиён таваҷҷуҳ намуда, дар мисоли пойтахти давлати порсҳо – Тахти Чамшед (Персеполис) ва дидгоҳи аврупоӣ ба ёдгориҳои меъморӣ ин давраи таърихӣ ва шарҳи матни сарчашмаҳои таърихӣ оид ба давлати Ҳахоманишиён иқдом намудааст [1, С. 212–213].

Олими фаронсавӣ П. Бриан бештар ба вижагии ҳукмронии шоҳони ҳахоманишӣ, низоми ҷамъоварии андоз ва уҳдадориҳо дар аҳди Ҳахоманишиён таваҷҷуҳ намуда, доир ба таърихи давлати Ҳахоманишиён ду асар эҷод намудааст, ки аз оғози ҳукмронии Куруши Кабир то саршавии истилои мақдуниҳоро дар бар мегиранд [3, С. 217–220].

Муҳаққиқи намоёни англис Мэри Бойс доир ба афкори мазҳабии Эрони бостон, таърихи ташаккул ва густариши дини зардуштӣ, ҳаёти мазҳабӣ дар замони Куруши Кабир ва дигар шоҳаншоҳони ҳахоманишӣ, вазъи иҷтимоӣ ва нақши табақаҳои иҷтимоӣ дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти давлати Ҳахоманишиён андешаҳои ҷолибро баён намудааст [2, С. 221–222].

Дар омӯзиш ва таблиғи таърих ва фарҳанги Эрони бостон саҳми шарқшиносии намоёни амрикоӣ Ричард Фрай хеле назаррас аст. Вай умри худро сарфи таҳқиқи ҳамаҷонибаи таърих ва фарҳанги Эронро сарзаминҳои ҳамҷавор, аз ҷумла, Осиёи Хурд ва Осиёи Марказӣ бахшида, осори пурарзиш аз худ боқӣ мондааст, ки ба қатори шоҳкориҳои илми ҷаҳонӣ дохил шудаанд [108, 109, 110].

Эроншиносии португалӣ Мариа Брөзиус дар таҳқиқоти хеш бештар ба фаъолияти дарбори шоҳаншоҳони ҳахоманишӣ ва ташкили умури ташрифотӣ, вазъи замон ва нақшу мақоми онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти империяи порсҳо таваҷҷуҳ намуда, доир ба таърихи давлати

Ҳахоманишиён таҳқиқоти мукамал анҷом додааст [4, С. 223-225].

Қобили ёдоварӣ аст, ки олимони кишварҳои аврупоӣ доир ба таърихи давлатидорӣ Ҳахоманишиён таҳқиқоти мукамал анҷом дода, ҳамзамон ба масоили нақш ва мақоми таъриху фарҳанги Эрони бостон дар таърихи ҷаҳон, ёдгориҳои омалшумули санъату меъмории аҳди Ҳахоманишиён ва дигар паҳлуҳои таърих ва фарҳанги империяи порсҳо осори илмӣ худро бахшидаанд, ки дар қабилҳои онҳо аз Р. Гиршман [25], В. Дюрант [38], У. Куликан [55], Масперо [49], А. Олмстед [67], А. Тойнби [100], К. Хавер [104], Р.Н. Шарп [108] ва дигарон метавон ёдовар шуд.

Олимони эронӣ дар осори худ бахшида ба таърихи Эрон ва масъалаҳои умумии таърих ва фарҳанги мардумони эронитабор зимни баррасии давлатдориҳои гузашта дар бораи таърихи ташаккули давлати Ҳахоманишиён, лашкаркашиҳои шоҳаншоҳони ҳахоманишӣ, ба хусус истилои Лидия, Бобул, Миср ва ғ., сиёсати дохилӣ ва муносибати Ҳахоманишиён бо кишварҳои дигар, фарҳанг ва таъсири фарҳангии эронӣ дар аҳди қадим маълумоти фаровони илмӣ ҷамъоварӣ ва ба самъи ҳаводорони таърихи давлатдориҳои қадим гузаштаанд, ки дар таҳияи рисола васеъ истифода гардид. Бояд таъкид намуд, ки аксари таҳқиқоти олимони эронӣ ба масъалаҳои умумии таърихи аҳди бостон бахшида шудаанд, ба хусус доир ба таърихи Эрони бостон олимону муҳаққиқони намоён эҷод намудаанд.

Ҳанӯз дар ибтидои солҳои 70-ум, дар маъракаи ҷашни 2500-солагии шоҳаншоҳии Эрон III. Баёӣ доир ба зиндагӣ ва корнамоиҳои бунёдгузори давлати Ҳахоманишиён – Куруши Кабир таҳқиқот анҷом дода, ба нақши Куруши Кабир дар ташкил ва устувор гардонидани пояҳои абардавлати порсҳо баҳои баланд додааст. Дар асари дигари худ доир ба таърихи Эрони бостон муаллиф ба нақш

ва ҷойгоҳи империяи Ҳахоманишиён дар таърихи мардумони ориёитабор, Шарқ ва ҷаҳон аҳаммиати калон додааст [9, 10].

Абулхусейни Зарринкӯб – олим ва адабиётшиноси намоёни Эрон муаллифи асарҳои зиёд оид ба таърих ва фарҳанги Эрони бостон мебошад ва дар таҳияи рисола бештар аз ду асараш, яке таърихи мухтасар ва дигаре таърихи мукаммали Эрон мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст, аз ҷумла андешаҳои ӯ дар бораи таърихи ташаккул ва устувор гардидани империяи Ҳахоманишиён арзиши баланди илмӣ доранд [38, 39].

Муҳаққиқони дигар М. Машкур [51], Ҳ. Пирниё [70, 71, 72], М. Ровандӣ [78] ва дигарон дар осори худ роҷеъ ба таърихи Эрон ба паҳлуҳои мухталифи таърихи давлати порсҳо ва унсурҳои муҳими низомии давлатдории онҳоро равшанӣ андохтаанд.

Ҳамчунин дар тадқиқоти Н. Бахтуртош [12, 13], А. Баҳманиш [14], Ҳ. Ганҷӣ [19], К. Гулшанирод [24], А. Сомӣ [92], Ҷ. Оштиёнӣ [69], А. Накуӣ [59, 60], А. Олам ва А. Пурпошокосин [62], ва дигарон, ки бевосита ба таърихи ташаккул ва рушди давлати Ҳахоманишиён, сиёсати онҳо дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷамъиятӣ – иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангии замони Ҳахоманишиён бахшида шудаанд, доир ба ыанбаҳои мухталифи масъалаҳои дар рисола таҳқиқшуда маълумоти муфид дастрас гардид. Доир ба ҳаёт, фаъолияти давлатсозӣ ва давлатдории бунёдгузори абардавлати Ҳахоманишиён Куруши Кабир – шахсияти намоёни Шарқи Қадим, саҳми ӯ дар пойдорсозӣ ва густариши ҳудуди давлати порсҳо олимони эронӣ – Ш. Баёнӣ [9, 10], Ғ. Наводирӣ [57], А. Халилӣ [105], Ш. Шаҳбозӣ [109] ва дигарон тадқиқоти ҷолиб гузаронидаанд.

Дар омӯзиши таърих ва лашкаркашиҳои шоҳаншоҳони ҳахоманишӣ, васеъ гардидани ҳудуди сарзамини давлати порсҳо дар давраи кишваркушоҳои

Куруши Кабир ва Дорой I ва мушаххас намудани воқеаҳои таърихӣ замони Ҳахоманишиён саҳми муҳаққиқи намоёни таърихи Шарқи Қадим академик В.В. Струве ниҳоят калон аст. Струве дар тадқиқоти хеш ба масъалаи вазъи хшатраҳои шарқӣ ва муборизаи мардумони Бохтару Суғд ва саку массагетҳо ба муқобили сиёсати ҳахоманишиён тавачҷуҳи хос зоҳир намуда буд [93, 94, 95, 96, 98].

Ҷойи баҳс нест, ки дар нимаи дувуми асри XX ва замони ҳозира олими намоён, муҳаққиқи таърихи Эрони бостон М.А. Дандамаев дар омӯзиши аслу насаби сулолаи Ҳахоманишиён, ҷанбаҳои мухталифи таърихи ташаккул ва барқарор гардидани империяи Ҳахоманишиён, ҷойгоҳи давлати қадими порсҳо дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон саҳми бузург гузоштааст. Асарҳои пурарзиши М.А. Дандамаев дар таҳқиқи масъалаҳои муҳими таърихи абардавлати Ҳахоманишиён барои чанд насл олимону муҳаққиқони таърихи Эрони бостон роҳнамои тадқиқоти илмӣ боқӣ хоҳанд монд [25, 26, 27, 28, 29,30,31, 32,33,34].

Дар даҳсолаҳои охир дар фазои пасошуравӣ дар шаҳрҳои Қазон, Минск ва ғ. чанд марказҳои илмӣ ба таҳқиқи таърихи аҳди бостони Эрон, ба хусус ҷанбаҳои таърихӣ рушду нумуи империяи Ҳахоманишиён машғул буда, доир ба мақоми шоханшоҳ, нақш ва мақоми иҷтимоии аёну ашрофи қабилаҳои порс дар низомии давлатдорӣ Ҳахоманишиён, сулолаҳои ҳокимони маҳаллӣ, вижагиҳои ташкили идораи давлат ва лашкар ва ғ. тадқиқоти бунёдӣ анҷом доданд, ки дар ин замина тадқиқоти В.П. Орлов [64, 65, 66, 67, 68], Э.В. Рунг [79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87], А.С. Сапогов [89, 90, 91] ва дигарон аҳамияти калони илмӣ доранд.

Ниҳоят, маврид ба таъкид аст, ки доир ба масъалаҳои мухталиф ва таърихи ташаккул ва мақоми мансабдорони ҷудогона дар низомии идорӣ давлати Ҳахоманишиён, робитаҳо бо кишварҳои ҳамсоя, вазъи иҷтимоӣ ва мақому манзалати аёну ашрофи қабилаҳои порс ва дигар ҷанбаҳо

таърихии ҳукмронии Ҳахоманишиён таҳқиқоти диссертатсионӣ дар Тоҷикистон, Эрон, Руссия ва дигар кишварҳо анҷом дода шудаанд, ки бештар моҳияти таърихнигорӣ ва омӯзиши афкори фарҳангӣ доштаанд ва дар таҳияи рисолаи диссертатсионии Р.Р. Вергазов [17], И. Н. Медведская [52, 53], М. В. Мелников [54], Н.С. Муродов [55, 56], В.П. Орлов [64, 65, 66, 67, 68], И.Р. Пичикян [73], Э.В. Рунг [79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87], А.С. Сапогов [89, 90, 91] мавриди истифода қарор гирифтанд.

Таҳлил ва баррасии маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ дар бораи таърих, ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-тиҷоратӣ ва фарҳангии империяи Ҳахоманишиён, аз ҷумла, марҳилаҳои асосии ташаккулёбӣ, лашкаркашиҳо ва раванди васеъшавии ҳудуди давлат, фаъолияти сохтор ва ниҳодҳои марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва ҷанбаҳои дигари таърихи империяи Ҳахоманишиён нишон медиҳад, ки то имрӯз доир ба марҳалаҳои ташаккул, вижагиҳои низоми давлатдории Ҳахоманишиён, асосҳои ташкили ҳокимияти марказии давлатӣ ва маҳаллӣ тадқиқоти ҷудогона ва воҳид гузаронида нашудааст. Бинобар ин, масъалаҳои таҳаввули сохти давлатдорӣ, пояҳои ҳокимияти марказӣ, нақши мақомоти идораи воҳидҳои маъмурӣ – хшатраҳо, нақши хшатраҳои шарқӣ дар низоми давлатдории Ҳахоманишиён ва дигар хусусиятҳои низоми давлатдории империяи Ҳахоманишиён, ки ба таҳлили назариявӣ ва илмӣ-амалӣ зарурат доранд, дар рисолаи мазкур ҳадафи тадқиқоти илмӣ қарор дода шудаанд.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Рисолаи диссертатсионӣ дар мавзуи «Таърихи ташаккул ва рушди низоми давлатдории империяи Ҳахоманишиён» мутобиқи нақшаи корҳои илмӣ-тадқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хисрав барои солҳои 2021–2025 таҳия шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Дар рисола бар асоси таҳлил ва баррасии маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ таърихи ташаккул ва рушди низоми давлатдории империяи Ҳахоманишиён, хусусиятҳои ташкили ниҳод ва сохторҳои марказию маҳаллӣ ва нақши хшатраҳои шарқӣ дар ҳаёти давлати Ҳахоманишиён мавриди тадқиқоти илмӣ қарор дода шудааст.

Барои расидан ба мақсади асосӣ ҳалли **вазифаҳои зерин** дар назар дошта мешавад:

–асоснок намудани марҳалаҳои ташаккул ва рушди давлатдории Ҳахоманишиён аз давлати қабилаҳои порс то империяи ҷаҳонии аҳди қадим;

–муайян намудани аҳамияти таърихӣ, нақш ва мақоми абардавлати Ҳахоманишиён дар рушди таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ;

–баррасӣ ва муайян намудани вижагиҳои раванди ташаккули сохторҳои марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ;

–муайян намудани ҳадафҳои сиёсати давлат дар сарзаминҳои тобеъ бо мақсади ташкили хшатраҳо – ниҳодҳои низоми идорӣ-давлатдорӣ дар маҳалҳо;

–таҳлил ва баррасии маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, сангнабиштаҳои аҳди Ҳахоманишиён, таърихнигорон ва ҷуғрофиёдонони юнонӣ дар бораи низоми давлатдории абарқудрати порсҳо;

–муайян намудани мақом ва нақши хшатраҳои шарқӣ – Бохтар, Суғд, Хоразм ва ғ. дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии давлати Ҳахоманишиён.

Объекти таҳқиқоти рисолаи диссертатсионӣ пажӯиш ва баррасии авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии империяи Ҳахоманишиён мебошад.

Мавзӯ (предмет)-и таҳқиқот таърихи ташаккул, марҳилаҳои асосии таҳаввул ва рушди низоми давлатдорӣ, вижагиҳои ташкили мақомоти марказӣ ва маҳаллии

ҳокимияти давлатӣ, салоҳиятҳои мансабдорони ва мақомоти воҳидҳои маъмурӣ-ҳудудии давлати Ҳахоманишиён мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот) асосан давраи ташаккулёбӣ ва рушди давлати порсҳо аз давлати қавмӣ то империяи ҷаҳонӣ, рушду нумӯ, истиқрор ва ба маркази сиёсии аҳди қадим табдил ёфтани он аз байн рафтани он – солҳои 550–331 то милодро дар бар мегирад. Ҳамчунин бо мақсади муайян намудани заминаҳои пайдоиш ва аҳамияти таърихӣ империяи Ҳахоманишиён ба давраҳои қаблӣ ва баъдӣ таърихӣ муроҷиат гардидааст.

Асосҳои назариявӣ таҳқиқотро хулосаҳо ва дастовардҳои илмӣ таърихшиносон ва муҳақиқони даврони гузашта ва замони муосир, аз ҷумла, сиёсатмадорону олимони тоҷик доир ба таърих ва тамаддуни Шарқи Қадим, давлатдориҳои аҳди қадим, ташаккул ва рушди низомӣ давлатдорӣ Ҳахоманишиён ташкил медиҳанд:

– доир ба таърих ва тамаддуни Шарқи Қадим (Э. Раҳмон [110, 111, 112, 113, 114, 115], Б.Ғ. Ғафуров [20], В.В. Бартолд [11], Э. Бенвенист [15], В. Дюрант [36, 37], А. Зарринқуб [38, 39], М.С. Иванов [42], Масперо [49], А. Тойнби [100], М. Бойс [221, 222], Р. Фрай [203, 229] ва диг.),

– доир ба таърих, фарҳанг ва низомӣ давлатдорӣ Ҳахоманишиён (М.А. Дандамаев [25, 26, 27, 28, 29,30,31, 32,33,34], М.М. Дяконов [36], Ю.С. Кухарчик [48], В.П. Орлов [64, 65, 66, 67, 68], Э.В. Рунг [79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87], В.В. Струве [93, 94, 95, 96, 97, 98] ва диг.);

Асосҳои методологии таҳқиқот бо дар назар гирифтани вижагиҳои объекти таҳқиқ муайян гардида, ба сифати усули ҳамагонии илмӣ назарияи диалектикий маърифат истифода гардид, ки имкон дод низомӣ давлатдориро ҳамчун сохтори мураккаби ҷамъиятӣ ва ҷузъи муҳими низомӣ умумӣ ташкили ҳокимияти давлатӣ дониста шавад. Дар рафти таҳияи рисола аз

усулҳои умумиилмӣ – таҳлил, синтез, хулосабарорӣ, таърихӣ ва усулҳои махсуси илмӣ – таърихӣ-муқоисавӣ, таърихӣ-таҳлилий, таърихӣ-ҳуқуқӣ, шарҳи санадҳои меъерӣ-ҳуқуқӣ ва ғ. истифода гардиданд.

Навгони илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки дар илми таърихнигорӣ муносири тоҷик бори аввал мавзӯи низомӣ далолатдорӣ империяи Ҳахоманишиён, марҳилаҳои асосии ташаккул ва рушди он, вижагии ташкили ниҳодҳои марказӣ ва маҳаллии низомӣ давлатдорӣ ва дигар ҷанбаҳои таърихӣ ташкили ҳокимияти давлатӣ бузургтарин империяи аҳди қадим мавриди таҳқиқи илмӣ ҷамъониба ва баррасӣ гардида, ба таври мушаххас дар ин ифода меёбад:

– марҳалаҳои ташаккул, таҳаввул ва рушди давлатдорӣ Ҳахоманишиён аз давлати қабилаҳои порс то империяи ҷаҳонӣ аҳди қадим ососнок карда шудааст;

– аҳаммияти таърихӣ, нақш ва мақоми абардавлати Ҳахоманишиён дар рушди таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ муайян гардидааст;

– вижагии раванди ташаккули сохторҳои марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баррасӣ ва нишон дода шуданд;

– ҳадафҳои сиёсати давлат дар сарзаминҳои тобӣ ва воҳидҳои маъмурӣ-идорӣ бо мақсади ташкили ҳштраҳо – ниҳодҳои низомӣ давлатдорӣ дар маҳалҳо муайян гардидааст;

– маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, сангибаштаҳои аҳди Ҳахоманишиён, таърихнигорон ва ҷуғрофиёдонони ҷунонӣ дар бораи низомӣ давлатдорӣ абарқудрати порсҳо таҳлил ва баррасӣ гардидааст;

– мақом ва нақши ҳштраҳои шарқӣ – Бохтар, Суғд, Хоразм ва ғ. дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии давлати Ҳахоманишиён мушаххас гардидааст.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1) Дастовардҳои сиёсӣ ва низомии шоҳаншоҳони Ҳахоманишиён – ташкили нахустин абардавлати аҳди қадим ба он оварда расониданд, ки тахти ҳокимияти онҳо минтақаи васеъ – аз Миср дар ғарб то Ҳинди Шимолӣ дар шарқ ва аз соҳилҳои баҳри Эгей дар шимол то соҳили халиҷи Форс дар ҷанубро дар бар гирифта, дар ҳаёти ин абардавлати ҷаҳонӣ бештар аз 70 қавму мардумони мухталиф ба сар мебуданд. Империяи Ҳахоманишиён аз лиҳози сохтори маъмурӣ-идорӣ аз беш аз 20 хшатра – воҳиди маъмурӣ-идорӣ иборат буда, аксари онҳо меёрҳо ва низомҳои ҳуқуқӣ, анъана, расму арзишҳои мазҳабии хоси худро ҷиғз намуда, дар ташкилу барқарор намудани низоми давлатдории Ҳахоманишиён саҳм гузоштанд. Ташкил ва таҳаввули давлати Ҳахоманишиён ба империяи ҷаҳонӣ бар асоси анъана ва таҷриба давлатдориҳои гузаштаи аҳди қадим – ошуриҳо ва модҳо оғоз ёфта, минбаъд дар истиқрори империяи Ҳахоманишиён нақши расму оин, анъана ва фарҳанги қabilaҳои ориёнасл, аз ҷумла, порсҳо назаррас буд, зеро маҳз бо муносибат ва фарҳанги башардӯстона, таҳаммулпазирона, созанда, ҳамраъӣ бо мардумони ҳамҷавор ва муносибати мусолиҳаомез ба расму оин ва фарҳанги мардумони тобеи давлат, Ҳахоманишиён дар баробари ҷиғз намудани мероси ниёғони худ дар соҳаҳои мухталифи ҳаёти иҷтимоӣ ва давлатӣ, ҳамзамон дастовардҳои беназири фарҳангу тамаддуни худро ба ҷаҳонӣ мерос гузоштанд.

2) Низоми муназзами умури давлатдории Ҳахоманишиён аз ниҳодҳои марказии ҳокимияти давлатӣ – шоҳаншоҳ ва дарбори ӯ ва сохторҳои маҳаллии ҳокимият иборат буд. Ҳокими олӣ ва мутлақ шоҳаншоҳ буда, мансаби олии давлатӣ танҳо дар ихтиёри сулолаи Ҳахоманишиёни қabilaи порс буд. Мансаби шоҳаншоҳӣ меросӣ буда, шоҳаншоҳ ҳокимияти номаҳдуд дошт. Дар низоми давлатдорӣ, маъмурияти марказӣ ва дарбори шоҳаншоҳӣ –

ҳазорпат волотарин мансабдори давлатӣ баъд аз шоҳаншоҳ маҳсуб ёфта, масъулияти назорат аз болои фаъолияти мансабдорони давлатӣ, таъмини амнияти шоҳаншоҳ ва дарбор, риояи бечунучарои расму қоидаҳои ташрифоти расмӣ ва барқарор намудани робита бо кишварҳои хориҷиро иҷро менамуд.

3) Дар давлати Ҳахоманишиён ҳокимон ва мансабдорони воҳидҳои маъмурӣ – хшатра (*xsaθra*, «خَشْتَر») – ҳо унсури муҳимми низоми идораи давлат, татбиқи амалӣ намудани ҳадафҳои ҳокимияти шоҳаншоҳӣ дар маҳалҳо маҳсуб меёфтанд. Мансабдори асосии хшатраҳо – хшатапаван (*xšāçaṣpāvan*, «нигаҳбони давлат») буд, ки маъмулан аз намояндагони сулолаи ҳукмрон таъйин мегардид. Дар баробари ҷамъоварии андозу пардохтҳо, хшатапаванҳо салоҳиятҳои муҳимми дигар – ҳалли масъалаҳои баҳсӣ дар маҳкама, дар ҳудуди воҳиди маъмурӣ амалӣ намудани ҳокимияти давлатӣ ва ҳуқуқи зарб задани сиккаро доштанд. Аз ҷумлаи салоҳиятҳои низомии хшатравапан ташкили сафарбаркунии аскар ба лашкари шоҳ буд. Маъмурияти хшатраҳо сохтори дарбори шоҳро нухсабардорӣ намуда, хшатраҳо ба воҳидҳои хурдтари маъмурӣ-идорӣ тақсим мешуданд. Мансабдори дигар девондори шоҳаншоҳ буд, ки вазифаи ӯ иҷрои ваколатҳои идорӣ – ташкил ва ба расмият даровардани умури давлатдориву коргузори, назорати воридгардидани амру фармонҳои шоҳаншоҳ ва иҷрои онҳо ва ба ҳокимияти марказӣ ирсол намудани асноди расмӣ буда, ҳамзамон дар бораи фаъолияти хшатравапан, сипаҳсолор ва муқаррабони онҳо ба шоҳаншоҳ маълумот медод.

4) Ташкилҳои абарқудрат (империя)-и Ҳахоманишиёнро намунаи олий ва нуқтаи баланди раванди ҳамгироии фарҳанги қавму мардумон Шарқи Қадим мебошад. Дар ҳаёти империяи Ҳахоманишиён муттаҳидгардидани қавму халқҳои мухталиф, аз ҷумла, мардумони хшатраҳои шарқӣ – Бохтар, Суғд, Хоразм ва ғайра, ки дар

зинаҳои гуногун рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангӣ қарор доштанд, дар вусъат ёфтани робитаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, рушди ниҳодҳои сиёсӣ ва табодули арзишҳои фарҳангӣ дар дохили давлат ва дар арсаи ҷаҳонӣ таъсири калон расонд.

5) Таҷрибаи таърихӣ низоми давлатдорӣи Ҳахоманишиён дар марҳилаҳои минбаъдаи таърихи мардумони Шарқ ва инсоният – дар замони ҳукмронии Мақдуноҳ, Селевкиҳо, Ашкониён, Сосониён ва дигар давлатдорҳои минтақа ва ҷаҳон эҷодкорона истифода гардида, аксари ҳокимони ин давлатҳо худро бо ифтихор меросбарони ин давлати бузург медонистанд. Дар шароити имрӯзаи барқарор ва эҳё намудани арзишҳои таърихӣ низоми давлатдорӣи гузаштагонӣ халқи тоҷик ва ҷимояи манфиатҳои миллӣ ва давлатӣ дар шароити густариш ва рушди равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирӣ, ин таҷрибаи таърихӣ метавонад барои ҷимояи манфиатҳо ва муайян намудани афзалиятҳои давлатӣ, самтҳо ва мақсадҳои сиёсати хориҷӣ, устувор гардидани мавқеи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои Осиёи Марказӣ дар арсаи ҷаҳон мусоидат намояд.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот. Натиҷаҳо, хулосаҳои илмӣ ва пешниҳодҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ барои омӯзиши таърих ва фарҳанги давраи Ҳахоманишиён, сохтор ва ташкили умури давлатдорӣ, ташкили ҳокимияти давлатӣ дар сарзаминҳои тобеъ, вазъи ҳштраҳои шарқӣ, ҳаёти иқтисодӣ ва робитаи Ҳахоманишиён бо кишвару мардумони ҳамсоя ва дигар масъалаҳо муфид хоҳанд буд. Маводи рисола барои таҳияи корҳои илмӣ доир ба таърихи халқи тоҷик, Эрон ва кишварҳои ҳамҷавор метавонанд мавриди истифода қарор дода шаванд. Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат мебошад, ки маводи илмӣ ва натиҷаҳои рисолаи диссертатсионӣ барои муколамаи байнидавлатӣ, рушди фарҳанги таҳаммулгарой байни мардумони кишварҳои Тоҷикистон, Афғонистон,

Эрон ва кишварҳои дигари Шарқи Миёна, дар раванди ташкили таълим дар макотиби олии аз рӯйи ихтисосҳои «Таърихи халқи тоҷик», «Таърихи кишварҳои Шарқ», «Таърихи умумӣ», «Таърихи фарҳанг» ва ғ. истифода шаванд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Натиҷаҳои ба даст омада дар рисолаи диссертатсионӣ бар асоси таҳлили маълумоти дақиқ ва саҳеҳу боэътимоди сарчашмаҳои таърихӣ, тадқиқоти илмӣ ҳодимони намоёни давлатӣ, олимони ва муҳақиқони намоёни ватанӣ ва хориҷӣ доир ба мавзуи рисола асос ёфта, мақолаҳои илмӣ доир ба мавзуи таҳқиқотӣ дар маҷаллаҳои бонуфузи илмӣ ба нашр расидаанд ва ҳуҷҷатҳои пешниҳодҳои муаллиф ҷиҳати идомаи тадқиқот доир ба мавзуи рисолаи диссертатсионӣ асоси боэътимоди илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалӣ доранд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи « Таърихи ташаккул ва рушди низоми давлатдорӣ империяи Ҳахоманишиён» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих ба шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Ҷамъоварӣ, коркард ва таҳлили ҳамаҷонибаи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ, таҳияи рисолаи диссертатсионӣ ва пешниҳодҳо барои омӯзиш ва таҳқиқи минбаъдаи масоили умур ва низоми империяи Ҳахоманишиён маҳсули ҷандсолаи фаъолияти илмӣ муаллифи рисола мебошад. Ҳама марҳилаҳои тадқиқотро муаллифи рисола анҷом дода, натиҷаҳо ва ҳуҷҷатҳои илмӣ дар рисолаи диссертатсионӣ ироа гардида ро муаллиф мустақилона иҷро намудааст.

Ҷаҳорҷӯбаи хронологии таҳқиқот аз давраи ба вуҷуд омадани заминаҳо, ташаккул ва рушди давлати қабिलाҳои порс ва таҳаввули он ба империяи ҷаҳонии Ҳахоманишиён –

миёнаҳои асри VII то милод оғоз гардида то соли 331 то милод – давраи аз байн рафтани давлати Ҳахоманишиён ва оғози истилои юнону мақдуниҳоро дар бар мегирад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Рисолаи диссертатсионӣ дар кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хисрав муҳокима гардидааст. Доир ба ҷанбаҳои назариявӣ ва амалии мавзуи таҳқиқоти илмӣ дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ гузориш карда шуда, маводи онҳо ба табъ расидаанд: конференсияи илмӣ-амалӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобоҷон Ғафуров (14.11. 2023, ш. Хуҷанд); конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобоҷон Ғафуров (16.12. 2023, ш. Бохтар); конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба 1020 солагии мутафаккири бузург Носири Хусрав (25-26. 10. 2024, ш. Бохтар) ва ғ.

Интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзуи рисола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 мақолаи илмӣ дар ҳаҷми бештар аз 3 ҷузъи ҷопӣ ва 1 мақола дар дигар нашрияҳои илмӣ ба ҷоп расидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Рисолаи диссертатсионӣ аз муқаддима, 3 боб ва 6 параграф, хулоса, рӯйхати сарчашмаҳо ва адабиёти илмӣ истифодашуда (257 номгӯй) иборат буда, дар ҳаҷми 183 саҳифаи ҷопи компютерӣ А4 омода шудааст.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Боби аввал «Марҳалаҳои ташаккул ва рушди давлатдорӣ Ҳахоманишиён» аз ду параграф иборат мебошад.

Параграфи аввал «Империяи Ҳахоманишиён – аввалин империяи ҷаҳонии аҳди қадим» унвон дошта, дар он таваҷҷуҳ ба ҷойгоҳ ва мақоми империяи Ҳахоманишиён дар

таърихи мардумони Шарқи Қадим ва таъриху фарҳанги ҷаҳон гардидааст.

Дар рисола бар пояи таҳлил ва баррасии маълумоти доираи васеи сарчашмаҳо ва маводҳои бостоншиносӣ, аз ҷумла, осори муаррихону ҷуғрофиёшиносони юнонӣ ва румӣ, санғнабиштаҳо ба забонҳои қадимаи шарқӣ, адабиёти илмӣ муосир – олимони муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ собит гардидааст: империяи Ҳахоманишиён дар тӯли бештар аз ду қарн бузургтарин абарқудрати на танҳо Шарқи Қадим, балки ҷаҳон буд. Шоҳаншоҳони ин империяи паҳновар, ки аз Миср дар ғарб то Ҳинд дар шарқро муттаҳид намуда, бештар аз 70 қавму мардумон сукунат доштанд, бар пояи арзишҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, анъанаҳои умури давлатдорӣ, фарҳангиву мазҳабӣ тавонистанд, рушди бегонагии иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, таҷоратӣ ва фаҳангиро таъмин намуда, барои таъмини ваҳдати мардумони ориёитабор мусоидат намуданд ва аз лиҳози рисолати таърихӣ васлгари фарҳангу тамаддуни Шарқи Ғарб гардиданд.

Дар параграфи дуввум – **«Рушди низоми давлатдорӣ: аз давлати порсҳо то империяи ҷаҳонӣ»** масъалаи таҳаввули сиёсии империяи Ҳахоманишиён таҳлилу баррасӣ гардида, бар асоси маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ муайян гардидааст, қabilaҳои порс – бунёдгузори давлат ва империяи ҷаҳонӣ масири тӯлоии пуршебу фароз ва рушду тақомулро аз сар гузарониданд. Сулолаи бонуфузи порсҳо – Ҳахоманишиён бар асоси арзишҳои таҳаммулпазирона, баробарӣ, башардӯстӣ, эҳтиром ба арзишу анъанаҳои мардумони ҳамсоя ва ҳамҷаворӣ нек дар ибтидо ҳокими сарзамини Аншану Парсумаш буданд. Тадриҷан маҳорати давлатдорӣ имкон фароҳам овард, қabilaҳои порс муттаҳид гардида, заминаро барои муттаҳид сохтани мардумони ориёитабор фароҳам сохта, давлати пуриқтидори Модҳоро шикаст доданд ва аз тариқи лашкаркашиҳо ва кишваркушоӣ ба Лидия, Бобул, Миср,

сарзаминҳои шарқӣ то шимоли Ҳинд ба барпо намудани абарқудрати ҷаҳонӣ ноил шуданд.

Боби дувуми рисола «**Асосҳои ташкили ҳокимияти давлатӣ**» аз ду параграф иборат аст.

Параграфи якум – «**Пояҳои ҳокимияти шоҳаншоҳӣ**» ба таҳлил ва баррасии мақом ва ҷойгоҳи шоҳаншоҳи давлати порсҳо бахшида шудааст. Дар рисола бар асоси таҳлили маълумоти сарчашмаҳои хаттии порсӣ ва катибаҳои шоҳаншоҳони Ҳахоманишиён таъкид гардидааст, ки сардори давлат шоҳ ё шоҳи шоҳон (шоҳаншоҳ), шоҳи бузург ва ғ. ёдоварӣ гардидааст. Ҳокимияти шоҳаншоҳ меросӣ буда, аҷдодони бунёдгузори империя – Куруши Кабир дар тӯли чанд аср шоҳони мулки Аншан дар ҳайати давлати Элом буданд. Шоҳаншоҳ дар низоми давладорӣ ҳокимияти олиро дар ихтиёр дошта, ҳокимияташ мутлақ ва номаҳдуд буд. Дар қабули қарорҳои муҳимми давлатӣ ҳукми ниҳойро шоҳаншоҳ мебаровард ва он қатъӣ ва тағйирнопазир буд.

Бар асоси маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, ба хусус, катибаҳо шоҳаншоҳон муаллифи рисола ба хулоса меояд, ки меросӣ будани ҳокимияти худро ба тақрор аз иродаи Аҳурамаздо медонистанд ва мутобиқи расму ойин ва анъанаҳои ташаккулёфтаи усулҳои идораи давлат ба тахт менишастанд. Дар баробари ин барои пешгирии худсари шоҳон дар Дар назди дарбори шоҳаншоҳӣ Шурои аъён вучуд дошт, ки пешвоёни маъруфи қабилаҳои порс ба он шомил мешуданд ва масъалаҳои муҳимми ҳаёти сиёсӣ ва давлатдорӣ кишвар дар ин шуро мавриди баррасӣ қарор гирифта мешуд, вале тасмими ниҳой дар ихтиёри шоҳаншоҳ буд. Ҳамин тариқ, дар рисола ба натиҷа расидаанд, ки давлати Ҳахоманишиён давлати муттамаркази ғулдорӣ намунаи шарқӣ буда, ки дар садри он шоҳаншоҳ меистод ва тамоми маъмурияти марказӣ ва маҳаллӣ ба шоҳаншоҳ тобеъ буд.

Дар параграфи дувум «**Ташкили ҳокимияти марказӣ**» бар асоси маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти муосири илмӣ дар рисола таъкид гардидааст, ки ниҳодҳои марказии ҳокимият дар пойтахт ва маркази маъмурии асосии давлат шаҳри **Шуш** фаъолият дошта, тамоми асноди дарбори шоҳӣ – амру фармонҳои шоҳ, асноди муҳимми давлатӣ, қарору номаҳо ва низомномаҳо ва асноду ҳуҷҷатҳои дигари давлатӣ маҳфуз буданд. Ниҳоди муҳимми ҳокимияти марказии Ҳахоманишиён дарбори шоҳаншоҳ буд, ки аксари мансабдорони олирутба, ашрофон, ходимони дарбори шоҳаншоҳӣ ва ҳокимони воҳидҳои маъмурӣ-идорӣ аз наздикони шоҳаншоҳ, пешвоёни сулолаи ҳукмрон ва аъёну ашрофи порс буданд.

Назорати умумӣ аз болои фаъолияти тамоми сохторҳои давлатӣ ба уҳдаи ҳазорпат ё ҳазорапат (*hazarapatiš* – «сардори дастаи ҳазорнафара») буд, ки ҳамзамон сардори горди шахсии шоҳаншоҳ (нахустин ҳазораи «ҷовидонҳо») ва сардори дафтари марказӣ (шоҳӣ) буд. Дар баробари ҳазорпат дар ташкили фаъолияти маъмурияти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти империя сардори дафтардории шоҳаншоҳӣ – «дапирпат», ва тахти роҳбарии ӯ хазинадори асосӣ, муҳосибон, ҳакамон ва маъмурони маҳкамаҳо, дабирон ва дигар мансабдорони бонуфуз фаъолият доштанд. Дар низоми идораи маъмурии давлат мансабдорони хос амал менамуданд, ки онҳоро «чашм» ва «гӯш»-и шоҳаншоҳ меномиданд.

Боби сеюм «**Робитаи байни давлат ва минтақаҳои тобей**» аз ду параграф иборат аст. Параграфи якуми боби сеюм «**Мақомоти идораи воҳидҳои маъмурӣ – хшатра (сатрапия)-ҳо**» ном дошта дар он ташкили низоми давлатдорӣ мақомоти воҳидҳои идорӣ-маъмурӣ – хшатра (сатрапия)-ҳо тавсиф гардидааст.

Дар рисола бар асоси доираи васеи маълумот ҷой ва мақоми мақомоти воҳидҳои идорӣ-маъмурӣ, салоҳиятҳои мансабдорони воҳиди маъмурӣ – хшатравапан (сатрап),

девондори шоҳ ва сипаҳсолор, ба хусус робитаи онҳоро бо сардори давлат – шоҳро баррасӣ гардида, муаллиф ба хулоса меояд, ки назорати ҳокимияти марказӣ аз болои ғаъолияти онҳо ҳамаҷониба ва пурсамар буд. Мансабдори асосӣ хшатапаван (хшасарāvan, «нигаҳбони давлат») буд, ки дар аксар марҳилаҳои рушди низоми давлатдорӣ ҳокимияти мулкиро дар ихтиёр дошт. Дар таъмини субот ва татбиқи сиёсати давлат дар маҳалҳо девондори шоҳ ва сипаҳсолор нақши калон доштанд: аввалин роҳбарии маъмурияти хшатра ва дувумӣ идораи умури низомӣ ва сафарбарӣ ба артишро ба уҳа дошт. Ҳама мансабдорони маҳаллӣ таҳти назорати қатъии дастгоҳи шоҳаншоҳ буданд ва тамоми дастур ва супоришҳои ҳокимияти марказиро бечунучаро иҷро менамуданд.

Дар параграфи дувум «**Нақши хшатраҳои шарқӣ дар ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсии давлати Ҳахоманишиён**» ба нақшу мақоми сарзаминҳои шарқӣ – Порт, Марғиён, Бохтар, Суғд, Хоразм ва минтақаи сукувати сакоиҳои саҳрогард (Сакистон) диққат дода шудааст. Маълумоти сарчашмаҳои таърихиро таҳлил ва баррасӣ намуда, муаллиф ба хулоса омадааст, ки хшатраҳо шарқӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии империя нақши муҳим мебозиданд: вориси тахти шоҳаншоҳӣ ҳамзамон хшатравапани Бохтар буд, шароитҳои мусоиди табиӣ сарзаминҳои шарқӣ имкон фароҳам оварда буд, ки ҳокимияти марказӣ натавонад бочу хирочро меситонид, балки барои таъмини эҳтиёҷоти давлат аз захираҳои табиӣ ва маҳсулоти кишоварзии минтақа васеъ истифода мебуд ва ба артиши Ҳахоманишиён портҳо, бохтариҳо, суғдиён, хоразмиён, сакоиҳо ва дигар қавму мардумони ин сарзамини паҳновар сафарбар мегардиданд.

Муаллиф таъкид менамояд, ки умумияти қавмиву фарҳангӣ миёни минтақаҳои ғарбӣ ва шарқӣ, аз як тараф ва муносибати таҳаммулпазиронаи ҳокимони империяи Ҳахоманишиён ба барқарор гардидани робитаҳои наздик

миёни ҳокимияти марказӣ ва мардумони хшатраҳои шарқӣ мусоидат намуд. Пайомади мусбати дигари ҳамроҳшавӣ ба ҳайати абарқудрати дунёи қадим дохил гардидани сарзаминҳои шарқӣ ба муомилоти тиҷоратӣ ва робитаҳои фарҳангии ҷаҳонӣ, рушди фарҳангҳои маҳаллӣ ва ворид гардидани арзишу анъанаҳои фарҳангии мардумони сарзаминҳои ғарбӣ ба ҳаёти иҷтимоӣ ва фарҳангии мардуми ориётабори шарқӣ буд.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Давлати Ҳахоманишиён – бузургтарин абарқудрати аҳди қадими Шарқ дар миёнаҳои асри VI то милод ташкил ёфта, дар натиҷаи лашкаркашиҳои шоҳаншоҳони нахустинаш – Куруши Кабир, Камбучӣ ва Дорои I ҳудуди васеъ аз Миср то шимоли Ҳинди Қадимро дар бар мегирифт ва дар ин сарзаминҳои мухталифи паҳновар бештар аз 70 қавму мардумон сукунат доштанд. То ташкили давлати абарқудрат қабилаҳои порс дар минтақаҳои ғарбӣ – дар сарзаминҳои Аншан ва Парсумаш ҳанӯз беш аз ду қарн пеш шоҳии худро ташкил дода буданд ва то аҳди Куруш порсҳо таҳти ҳокимияти давлатҳои Элому Мод қарор доштанд.

Сарзаминҳои сершумори тобеи давлати Ҳахоманишиён, ки дар сохтори давлатдорӣ воҳидҳои идорӣ-маъмурӣ – хшатраҳоро ташкил медоданд, бинобар дар сатҳи мухталифи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва сиёсӣ-фарҳангӣ қарор доштанд, аз ҳамдигар тафовути калон доштанд. Табиист, ки тафовутҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ, қавмӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ ба ташаккули низоми давлатдорӣ империя таъсири калон мерасониданд. Ба ҳама тафовутҳои иҷтимоиву фарҳангӣ нигоҳ накарда, хидмати таърихӣ шоҳаншоҳони империяи Ҳахоманишиён – аввалин абардавлати аҳди қадими Шарқ дар он буд, ки бар пояи муносибати таҳаммулгароёна ва танаввуи иҷтимоӣ-фарҳангӣ дар тӯли мавҷудияти давлати худ фазои

сулҳу субот ба вучуд оварда ба рушди бесобиқаи муносибату равобити иқтисодӣ-тиҷоратӣ ва густариши робитаҳои созандаи фарҳангӣ мусоидат намоянд.

Низоми давлатдорӣи Ҳахоманишиён бар пояи истифодаи васеи анъанаҳои фарҳангӣ (аз ҷумла ҳуқуқӣ, сиёсӣ, мазҳабӣ ва ғ.) ва маъмурии на танҳо порсҳо, балки мардумони сарзаминҳои истилогардида дар муддати бештар аз ду қарн побарҷо буд. Дар Бобул, Миср, мулкҳои сершумори Осиёи Хурд, сарзаминҳои шарқӣ дар баробари мансабдорони порс ба мансабҳои ҳакамон, дафтардорону дабирон ва роҳбарони дабирхонаҳо, сардорони воҳидҳои маъмурӣ, масъулони ҷамъоварии андозҳо, роҳбарони иншоотҳо калони сохтмонӣ ва ғ. мардумони ғайрипорс ҷалб мегардиданд. Дар баробари аз худ кардани арзишҳо, анъанаҳо ва дастовардҳои мардумони сарзаминҳои тобеш, порсҳо ин арзишу анъанаҳо ва дастовардҳоро ба мантиқи фарҳангу расму одати худ мутобиқ сохта, дар ташкили низоми давлатдорӣ ва идораи империяи паҳновар истифода мебарданд. Низоми давлатдорӣи империяи Ҳахоманишиён аз як тараф муттамаказ буда, аз тарафи дигар ба анъанаҳои давлатдорӣ ва ташкили идорӣи ҳар як воҳиди маъмурӣ ва мардумони сершумори сокини кишвар созгор буд. Чунин вижагии ташкили фаъолияти низоми идорӣи кишвар, ки хусусиятҳои маҳаллиро ба назар мегирифт, танҳо дар сурати мавҷуд будани ҳокимияти қавии марказӣ имконпазир буд. Таҳлил ва баррасии масъалаҳо ва ҷанбаҳои ташақкул ба ҳулосаҳои зерин меорад:

1. Низоми давлатдорӣ ва идораи воҳидҳои маъмурӣ-низоми дар натиҷаи лашкаркашиҳо ва кишваркушоӣҳо ташақкул ёфта, хусусият ва вижагии хос дошт. Мақомот ва ниҳодҳои марказии идораи давлат дар пойтахти империя – шаҳри Шуш қарор дошта, ҳокимони маҳаллӣ – хшатравапанҳо ва сипаҳсолорҳо бо ҳокимият ва маъмурияти марказии давлат робитаи зич доштанд ва таҳти назорати доимии шоҳаншоҳ ва мансабдорони олирутба

буданд. Дар баробари шаҳри Шуш Тахти Чамшед (Персеполис) маркази доир намудани маросимҳо ва Эқбатану Бобул бошад ҳамчун марказҳои тичоратию стратегӣ ва ё маркази маъмурии хшатраҳо буданд. Назорати умумӣ аз болои фаъолияти ниҳодҳо ва сохторҳои марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар ихтиёри мансабдори воломақом пас аз шоҳаншоҳ – ҳазорпат буд ва ӯ ҳамзамон сардор ва фармондеҳи горди хоссаи шоҳаншоҳӣ маҳсуб меёфт [1-М].

2. Мутлақияти шоҳаншоҳӣ дар давлати Ҳахоманишиён меросӣ буда, чанд насли аҷдодони Куруши Кабир дар шоҳии начандон калони Аншан, ки дар ҳудуди давлати Элом буд, ҳоким (шоҳ) буданд. Дар давлати Ҳахоманишиён шоҳи интиҳобшуда унвони «шоҳаншоҳ» ва ё «шоҳи шоҳон»-ро дошта, шахсияти шоҳ муқаддас ва «илоҳӣ» доништа мешуд. Бояд таъкид намуд, ки ҳокимияти шоҳаншоҳӣ дар баробари ҷанбаи мазҳабӣ-илоҳӣ ҷанбаи дунявӣ дошт [2-М].

3. Маркази маъмурий ва сиёсии кишвар шаҳри Шуш буда, ки дар он ниҳоду сохторҳои марказии абарқудрат дар он амал мекарданд. Вазифаи асосии ниҳодҳои марказии идораи давлатӣ аз таъмини ҳокимияти давлатӣ дар минтақаи сарзаминҳои мухталиф, ташкили назорат аз болои ниҳоду сохторҳои маҳаллӣ – хшатраҳо, иҷрои дастуру фармонҳои шоҳаншоҳон, риояи меъёру муқаррароти қонунҳои давлатӣ, таъмини назорат аз болои ҳокимиони маҳаллӣ – хшатравапанҳо ва дигар мансабдорону намояндагони ҳокимияти марказӣ дар маҳаллҳо, иҷрои уҳдадориҳои иқтисодӣ, низомӣ ва ғ. иборат буд. Салоҳияти олии назорати қатъӣ аз болои фаъолияти тамоми умури давлатдорӣ ва иҷрои амру фармонҳои шоҳаншоҳон дар ихтиёри ҳазорпат буд, ки ҳамзамон сардори горди шоҳаншоҳӣ ва мансабдори воломақоми давлати Ҳахоманишиён пас аз шоҳаншоҳ буд [3-М].

4. Дар ташкили ҳокимияти давлатӣ, таъмини фаъолияти ниҳоду сохторҳои марказӣ ва маҳаллии ҳокимият намояндагони аъёну ашрофи қabilaҳои порс – такияҳои асосии сулолаи ҳоким Ҳахоманишиён мақоми хос дошта, ҳамзамон шоҳаншоҳони ҳахоманишӣ барои таъмини суботи низомӣ, сиёсӣ ва ҷамъиятӣ намояндагони сулолаҳои маҳаллиро ба идораи давлат ҷалб менамуданд. Дар Миср, Бобул, шаҳр-давлатҳои соҳили баҳри Миёназамин ва дигар минтақаҳо ба мансабҳои судяҳо, шаҳрдорҳо, роҳбарони ниҳодҳои идоракунондаи захираҳои давлатӣ, сардорони ниҳодҳои иқтисодӣ, хоҷагидорӣ ва сохтмонӣ ниғаҳдории ниҳодҳои муҳими иртиботӣ намояндагони сулолаҳои маҳаллӣ ҷалб мегардиданд [2-М].

5. Ислоҳоти ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ-маъмурий ва низомии кишвар, ки дар аҳди Дорои I амалӣ гардид, заминаи ташкил ёфтани давлати муттамакази порсҳо ба вуҷуд овард ва низомии муттамаказ ва воҳиди идораи давлатро ташкил дод ва то аз байн рафтани ҳокимияти Ҳахоманишиён тағйир наёфт. Мутобиқи ислоҳот ҳокимони воҳидҳои маъмурий-идорӣ – хшатравапанҳо дар ихтиёри худ танҳо салоҳиятҳои мулкиро нигоҳ дошта, дастҳои маъмурии хшатра тобеи онҳо буд. Онҳо ҳокимияти судиро татбиқ намуда, масъули ҷамъоварии андоз ва дигар пардохтҳои давлатӣ, таъмини суботи амният дар ҳудуди хшатра буданд ва фаъолияти мансабдорони маҳаллиро роҳбарӣ ва назорат менамуданд. Мутобиқи ислоҳоти Доро дар хшатра умури артиш ва ташкили лашкар ба ихтиёри сипаҳсолор буд, ки онҳо бевосита ба шоҳаншоҳ тобеъ буданд. Сипаҳсолор масъули таъмини амнияти субот дар ҳудуди хшатра буда, хшатравапан – масъули ташкили ҳаёти хоҷагидорӣ ва ҷамъоварии андозҳо буд. Барои таъмини эҳтиёҷоти дохилии хшатра ҳокими он – хшатравапан ҳуқуқи сикка задани тангаҳои нуқрагӣ ва мисиро дошт, ки аз салоҳиятҳои васеи иқтисодии ҳокимони воҳидҳои идорӣ-маъмурий шаҳодат меод. Вижагии ислоҳоти низомии идораи

давлат, ки дар замони Дорои I татбиқ гардида буд аз муттамарказ намудани низоми идораи давлат ва ташкили ҳокимияти маҳаллӣ дар дасти намояндагони сулолаи ҳоким ва аён ашрофи қабилаҳои порс буд. Низоми идораи воҳидҳои маъмурият дар замони Дорои I, ки ҳокимият байни хшатравапан ва сипаҳсолор тақсим шуда буд, дар марҳилаҳои баъдӣ тағйир ёфта буд, масалан дар аҳди Хшаёршоҳ масъули умури мулкӣ –хшатраванҳо тобеи сипаҳсолор буданд [5-М; 8-М].

6. Паймони ташкили империя ва ҳукмронии Ҳахоманишиён рушди беназири равандҳои наздикшавӣ ва муттаҳид гардидани фарҳанг ва боварҳои мазҳабии қавму қабила ва халқҳои мухталиф буд. Империяи Ҳахоманишиён дар тамоми давраи мавҷудият нисбат ба анъанаҳои фарҳангӣ ва арзишҳои мазҳабии мардум ва сарзаминҳои истилонамуда сиёсати таҳаммулпазирона ба амал мебаровард. Империяи Ҳахоманишиён намунаи равшани танаввуи қавмӣ, фарҳангӣ ва мазҳабӣ буд.

Ташкил, таҳаввул ва рушди низоми идораи давлатдорӣ дар замони Ҳахоманишиён заминаи мусоидро барои рушди равобити байниқавмӣ, мубодилаи байнифарҳангӣ ва омезиши арзишҳои мазҳабии мардумони гуногун, рушди равобити иқтисодӣ-тиҷоратӣ дар ҳудуди давлати паҳновари Ҳахоманишиёнро фароҳам овард ва дар ин равандҳо омили асосӣ рушду густариши робита ва ҳамгироӣ байни минтақаҳои гуногуни империя буд. Ба густариши ин равандҳо ташкили пойгоҳҳои низомӣ аз ҳисоби қавму мардумони хшатраҳои дигар ва ба кори маъмуриятҳои воҳидҳои идорӣ ҷалб намудани намояндагони дигар минтақаҳо мусоидат менамуд. Дар сохтмони биноҳои мухташам маъмурият дар марказҳои сиёсии империя, бунёди шохроҳҳо, сохтмони шабақаҳои бузурги обёрӣ ва дигар лоиҳаҳои муҳимми ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ҷалб намудани ҳунармандону устоҳо аз дигар минтақаҳо ва хшатраҳо боиси вусъат ёфтани робитаҳои фарҳангӣ миёни қавму

мардумони сокини кишвари паҳновар гашта, таркиби аҳолии марказҳои сиёсӣ ва шаҳрҳои империяи Ҳахоманишиён аз гурӯҳҳои қавмӣ ғайрипорс – оромиҳо, эломиҳо, модҳо, лидиягҳо, юнониён, арабҳо, ҳиндуҳо, мисриён, бобулиҳо, яҳудиён, финикиягҳо, хоразмиёну сакҳо ва ғ. омезиш меёфт ва ваҳдати қавмӣ ва фарҳангиро вусъат мебахшид. Ҳамин тариқ, ваҳдати сиёсӣ ва фарҳангии аксари қавму мардумони Шарқи Қадим, ки дар аҳди давлатдорӣ Ҳахоманишиён барпо гардида буд, марҳилаи муҳимми рушди таърих ва тамаддуни ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад [7-М].

7. Аҳаммияти ҷаҳонии ташкили давлати бузург аз он иборат буд, ки империяи порсҳо ҳам аз лиҳози иқтисодӣ ва ҳам аз лиҳози фарҳангӣ-тамаддуни васлгари фарҳангу тамаддуни Ғарбу Шарқ ба шумор мерафт. Аз аҳди Ҳахоманишиён ба баъд фарҳанги порсҳо манбаъ ва сарчашмаи таҳаввулоти маънавӣ-ахлоқӣ ба шумор рафта, ҳанӯз аз замони қадим аз мавқеи васлкунада ва омезиши фарҳанги кишвару мардумони дигарро зухур намуда буд [4-М].

8. Хшатраҳои шарқӣ – Бохтар, Марғиён, Суғд, Порт, Хоразм ва ғ. дар ташкили ҳокимият ва татбиқи сиёсати давлатии Ҳахоманишиён нақши муҳим мебозиданд. Сокинони ин митақаи паҳновар аз ду гурӯҳ – аҳолии муқимӣ (гиркониён, портҳо, хоразмиён, фарғониён, марғиён, суғдиён, бохтариён ва ғ.) ва мардуми саҳрогард (қабिलाҳои саку массагетҳо ва ғ.) иборат буданд. Ду омили асосӣ заминаи ба ҳайати давлати Куруши Кабир ворид шудани сарзаминҳои шарқиро фароҳам сохта буданд: якум, дар ҳайати давлатдорӣ Модҳо дохил будани ин сарзамин ва дувум – умумияти таърихӣ-ҷуғрофӣ ва фарҳангии халқҳои ориёитабор. Ҳудуди имрӯзаи Осиёи Миёна хшатраҳои ва XI (сақоҳои соҳили баҳри Хазар), XII (Бохтар), XV (сақоҳо), XVI (Суғд, Хоразм ва Порт)-ро ташкил мекарданд. Дар байни хшатраҳои шарқӣ Бохтар

нақши муҳим мебозид ва вориси тахти шоҳаншоҳӣ ҳамеша ҳокими Бохтар буд. Ворид гардидани сарзаминҳои шарқӣ ба ҳайати давлати Ҳахоманишиён ба рушди робитаҳои сиёсӣ ва фарҳангии онҳо бо давлатҳои пешрафтаи Дунёи Қадим, тиҷорати байналмилалӣ, истеҳсол ва мубодилаи молу ашё мусоидат намуд [4-М].

9. Дар шароити рушди Тоҷикистони соҳибистиклол таҳқиқ, баррасӣ ва омӯзиши ҷанбаҳои мухталифи низоми давлатдорӣ, ҷойгоҳ ва нақши давлати Ҳахоманишиён, густариши робитаи онҳо бо кишварҳои ҳамҷавор ва давлатҳои Аврупои аҳди бостон – Юнону Рум, нақши фарҳанг, расму русум, арзишҳои фарҳангӣ ва мазҳабӣ ва оини давлатдорӣи Ҳахоманишиён дар Дунёи Қадим ва саҳми онҳо дар рушди таъриху фарҳанги башарият аҳамияти илмӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ-тарбиявӣ дорад. Омӯзиши саҳифаҳои дурахшони давлатдорӣҳои гузаштагони халқи тоҷик, корномаҳо ва саҳми бузурги шахсиятҳои намоёни сиёсӣ ва фарҳангии онҳо, мақоми онҳо дар таърихи ҷаҳон ва сарнавишти мардумони кишварҳои мухталифи муосири Шарқи Наздик, Миёна ва Ҷанубӣ, аз ҷумла, кишварҳои Осиёи Марказӣ дар тарбияи наслҳои имрӯза ва оянда, тарбияи насли ҷавон дар руҳияи ватандӯстӣ, арҷгузорӣ ба таъриху фарҳанги нисёнамон, эҳёи анъана, расму оин ва арзишҳои таърихиву фарҳангии гузаштагонамон ва ниҳоят барои ҳалли масъалаҳои муҳимми давлатдорӣи муосири тоҷикон аҳамияти бузург дорад. Ҷавонони мо бояд бо таъриху фарҳанги гузаштагони халқи тоҷик ифтихор намоянд ва корнамаву хидматҳои беназири шахсиятҳои бузурги таърихӣ – давлатмардон, сипаҳсолорон ва сарсупурдагони муборизаҳои миллӣ-озодихоҳона ба муқобили истилогарони хориҷӣ ифтихор намоянд ва корнамоии онҳо мактаби таҷриба ва садоқат ба миллату Ватан бошанд [7-М].

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

1. Бо мақсади муайян намудани ҷойгоҳи гузаштагони халқи тоҷик – мардумони ориёитабор дар таърихи ҷаҳонӣ, ташаккул ва рушди тамаддуни ҷаҳонӣ зарурати таҳқиқи илмӣ ҳама ҷанбаҳои таърихи ташаккул, низоми ҳуқуқӣ ва давлатдорӣ, вижагиҳои ҳаёт ва таъомул байни табақаҳои иҷтимоӣ, ташкили ҳаёти иқтисодиё ҳоҷагидорӣ ва аҳаммияти фарҳанги оламшумули аввалин империяи аҳди қадим – абардавлати Ҳахоманишиён дар шароити имрӯзаи эҳёи ҳувияти миллӣ ва ифтихори миллӣ амри ниҳоят зарурӣ мебошад;

2. Дар низоми муосири омӯзиши таърихи халқи тоҷик дар ҳама сатҳ – маълумоти умумии миёна, олӣ тақмили ихтисоси баъдидипломӣ ва омода намудани хизматчиёни давлатӣ масъалаҳои вобаста ба таърих ва фарҳанги империяи Ҳахоманишиён бояд мақоми калидӣ дошта бошанд, зеро арзишҳои иҷтимоӣ-фарҳангӣ, меъёру муқаррароти ҳуқуқӣ, вижагии ташкили низоми давлатдорӣ ва робита ба сарзаминҳои мухталиф натавонанд дар аҳди қадим, балки дар дигар марҳилаҳои таърихӣ, ба хусус дар асрҳои миёна побарҷо боқӣ монданд ва дар ҳаёти кишварҳои Шарқ – аз Миср то Ҳинд нақши муҳим мебозиданд;

3. Муҳимтарин иқдоми эҳёи анъанаҳои таърихӣ ва фарҳангии аҳди империяи Ҳахоманишиён бознигариӣ барномаҳои таълимӣ ва мазмуну мундариҷаи китобҳои дарсӣ оид ба таърихи аҳди бостони аҷдоди халқи тоҷик мебошад. Бо дар назар гирифтани саҳми бузурги Ҳахоманишиён дар ҷовидонӣ гардонидани арзишҳои мардумони ориёиасл ва таъриху фарҳанги ҷаҳонӣ ба мақсад мувофиқ мебуд барои тадриси ин давра соати бештари таълимӣ ихтисос дода шавад, дар факултетҳои таърихи донишгоҳҳо бошад курсҳои махсус – «Таърих ва фарҳанги Ҳахоманишиён», «Саҳми Ҳахоманишиён дар таърих ва

фарҳанги ҷаҳон» ва ғ. таҳия гардида, ба барномаҳои таълимӣ ворид карда шавад;

4. Зимни таҳияи барномаҳо ва амалӣ намудани сиёсати давлатии тарбияи инсондӯстиву ватандӯстии хонандагону донишҷӯён, тарбияи ҳисси ифтихори миллӣ ва эҳёи арзишҳои бебаҳои миллӣ бояд ба масъалаҳои таърих ва фарҳанги Ҳахоманишиён таваҷҷуҳи хос бояд зоҳир намуд, зеро ин абардавлати аҳди бостон намунаи олии ҳамзистии мардумони ориёиасл, татбиқи сиёсати таҳаммулгаронаи давлат, ҳалли мусолиҳатомези масъалаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва амалӣ намудани рисолати таърихӣ аҷдоди миллати созанда ва соҳибтаммаддунӣ тоҷик мебошад;

5. Бо мақсади эҳёи арзишҳои таърихиву фарҳангӣ ва афкори таърихӣ беҳтар мебуд номи давлатмардон, шахсиятҳои барҷастаи таърихӣ ва фарҳангии аҳди Ҳахоманишиён ба маврид мебуд дар шахру ноҳияҳо ва вилоятҳои ҷумҳурии маҳалҳои аҳолинишин, кӯчаву хиёбонҳо, шохроҳҳо, шаҳраку ноҳияҳо бо номи онҳо, аз ҷумла, Куруши Кабир, Дориюши Кабир ва дигарон номгузорӣ гардида, номи воҳидҳои ҷуғрофӣ ба монанди Курушкада эҳё карда шавал ва дар бораи шарҳи ҳолу зиндагӣ ва корнамоии онҳо ҷиҳати муттаҳид сохтани ақвоми ориёӣ ва саҳми беназири онҳо дар рушди таърих ва фарҳанги ҷаҳонӣ асарҳои илмӣ-оммавӣ, осори насрӣ ва назмӣ таҳия гардида, филмҳои мустанад ва ҳунари ба навор гирифта шаванд;

6. Дар арзёбии саҳми бузурги Ҳахоманишиён ва давлатдории онҳо дар таърихи халқи тоҷик ва таърихи ҷаҳон бояд чун саҳми давлатҳои аҳди бостон – Юнони Қадим ва Руми Қадим дар таърихи халқҳои Аврупо ва ҷаҳон муносибат намуд, зеро саҳми империяи Ҳахоманишиён дар таъриху фарҳанги ҷаҳон аз ин ду кишвари аврупоӣ аҳди бостон камтар нест. Агар Юнони Қадим ва Руми Қадим дар муайян намудани рушди минбаъдаи кишвару мардумони аврупоӣ, низом ва

арзишҳои давлатдории онҳо, ташаккули заминаи ҳуқуқии тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ – иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ нақши калидӣ бозида бошанд, империяи Ҳахоманишиён дар муайян намудани самтҳои асосии ҳаёти сиёсӣ ва фарҳангии кишвару мардумони Шарқ ҳамин нақшо ро намуданд.

ФЕҲРИСТИ ИНТИШОРОТИ ИЛМИИ ДОВТАЛАБИ ДАРЁФТИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ:

а) Дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

[1-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Империяи Ҳахоманишиён – аввалин империяи ҷаҳонии аҳди қадим [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. - №3. – С. 47–55.

[2-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Ҳокимияти шоҳаншоҳ ва сохти давлатдории Империяи Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. - №9. – С. 48–62.

[3-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Мақомоти идораи воҳидҳои маъмурӣ – Хшатра (Сатрапия)-ҳо дар низоми давлатдории Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №5. – С. 39–47.

[4-М]. Расулиён Қ., Муҳаммадзода Б. М. Нақши Хшатраҳои Шарқӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давлати Ҳахоманишиён [Матн] / Қ. Расулиён, *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2025. - №1. – С. 93–105.

б) Дар маҷаллаҳои дигар:

[5-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Давлатдории Ҳахоманишиён дар замони ҳукмронии Дорои I [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2024. - №3-2(124). – С. 107-112

[6-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Инъикоси давлатдории Ҳахоманишиён дар асари «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобочон Ғафуров – Бохтар: ДДБ, 2023. – С. 220-223

[7-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Сохтор ва низоми сиёсии давлати Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 115- солагии академик Бобочон Ғафуров – Хучанд: ДДХ, 2023 – С. 173-180.

[8-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Ислоҳотҳои Дорои I ва нақши онҳо дар пешрафти шоҳаншоҳии Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ байналмиллалӣ бахшида ба 1020 солагии мутафаккири бузург Носири Хусрав. – Бохтар: ДДБ, 2024. – С. 483-486.

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
ГОУ «БОХТАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ НОСИРА ХУСРАВА»**

На правах рукописи

УКД: 9+931(575-3)

МУХАММАДЗОДА БОБОДЖОН МУХАММАД

**ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОЯ ИМПЕРИИ АХЕМЕНИДОВ**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание учёной степени кандидата
исторических наук по специальности (07.00.02 – Отечественная
истори)

БОХТАР - 2025

Диссертация подготовлена на кафедре «История таджикского народа» Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава

Научный руководитель:	Каххор Расулиён – доктор исторических наук, профессор Национального университета Таджикистана
Официальные оппоненты:	Юсуфшо Якубов – доктор исторических наук, профессор, член Академии наук Республики Таджикистан, заслуженный деятель науки и техники Таджикистана, академик Академии наук Республики Таджикистан Хусайни Саиджалол Саймахмуд - кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии, таджикской национальной этнологии и Энциклопедии
Ведущая организация:	ГОУ «Педагогический университет Таджикистана имени С. Айни»

Защита состоится «05» декабря 2025 года в 9:00 на заседании диссертационного совета 6Д.КОА-082 при ГОУ «Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава», (адрес: Республика Таджикистан, 735140, город Бохтар, улица Айни, 67). mahmaduljalilov@mail.ru? Тел: 904-11 02 66

С диссертации и авторефератом можно ознакомиться в научной библиотеке Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава и на сайте www.dtsu.tj

Автореферат разослан «_____» _____ 2025 г.

Ученый секретарь
Диссертационного совета
кандидат исторических наук

Джалилов М.Ш.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Земли, населённые предками таджикского народа – арийцами, с древнейших времён служили колыбелью высокоразвитой цивилизации. Эти народы одними из первых вступили на путь социального и исторического развития, сформировав свою государственность ещё в начале третьего тысячелетия до нашей эры. Их традиции управления государством имеют многотысячелетнюю историю. Несмотря на многочисленные исторические испытания, наши предки сумели сохранить и обогатить свою культурную и духовную самобытность, оказывая значительное влияние на страны как ближнего, так и дальнего зарубежья, одновременно перенимая от них положительные аспекты.

В среде таджикских учёных, исследователей и широкой аудитории интерес к истории древности остаётся стабильным. Это объясняется тем, что ещё с древнейших времён народы, населявшие нашу территорию, поддерживали тесные политические, экономические и культурные связи с регионами от Египта и Малой Азии до Кавказа, Ближнего и Среднего Востока, Центральной и Южной Азии, и северных районов Индостана.

Необходимость глубокого анализа данной темы определяется следующими обстоятельствами:

Во-первых, изучение истории и культуры предков таджикского народа, в том числе Великой империи Ахеменидов – первой древней державы, их системы государственного устройства, взаимодействия центральных и местных властей, а также связей с другими народами, играет ключевую роль в осмыслении процессов становления первых государств и в понимании развития человеческой цивилизации.

Во-вторых, управленческие традиции, сложившиеся в древнеперсидском государстве Ахеменидов, на протяжении всей истории человечества оказывали существенное влияние на политическую и общественную мысль многих народов,

становясь основой для формирования административных систем.

В-третьих, в условиях стремительной глобализации, сопровождающейся как интеграцией, так и политической нестабильностью, особенно на Ближнем Востоке, изучение исторического опыта объединения народов в рамках древних государств приобретает важное значение для формирования духа толерантности, сохранения мира, предотвращения конфликтов и укрепления взаимопонимания между различными культурами.

В-четвёртых, анализ истории таких образований, как империя Ахеменидов, становится особенно актуальным для современной государственной политики Таджикистана. Осознание нравственных, культурных и политических традиций предков необходимо для построения демократического и правового государства, а также для укрепления национальной идентичности.

В-пятых, как подчёркивает Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон, требуется комплексное переосмысление истории таджикской государственности. Он отмечает: «Ограничение её начала эпохой Саманидов и игнорирование более ранних форм правления предков – это методологическая ошибка. Государственные традиции таджикского народа восходят к эпохе Балха, Бактрии и империи Ахеменидов» [115, с. 147].

В-шестых, несмотря на значимость темы, в научной литературе Таджикистана, стран постсоветского пространства, а также Ирана и Афганистана отсутствуют комплексные и специализированные исследования, посвящённые различным аспектам государственного устройства Ахеменидской империи – этапам её становления, структуре управления, особенностям организации власти и взаимоотношениям с многочисленными этническими группами в составе державы.

Степень научной разработанности темы. Изучение истории государственности предков таджикского народа, в том числе процесса становления державы и культуры

Ахеменидов, базируется на обширном корпусе исторических источников. Среди них – высеченные в камне надписи правителей, летописи, административные указы, юридические акты, официальная переписка между чиновниками различных уровней, регламенты по вопросам государственного управления, документы, связанные с налогообложением и экономическими отношениями, а также материалы, отражающие культурную жизнь того времени. Особое значение имеют свидетельства античных историков и географов греко-римского мира, а также религиозные и научные трактаты.

Эти сведения сохранились в текстах на древнеперсидском, аккадском, арамейском, эламском, вавилонском, греческом, латинском, армянском и других языках. Благодаря этому можно реконструировать исторические события, военные походы и внешнюю политику Ахеменидской державы, систему центрального и местного управления, особенности социально-экономической и культурной жизни, обычаи, ритуалы и традиции различных этносов, населявших империю, а также её взаимодействие с такими странами, как Вавилон, Египет, Греция и др.

Также существует обширная научная литература, охватывающая все этапы эволюции персидской государственности, от раннего становления до формирования мощной империи Ахеменидов. Эти работы написаны на таджикском, персидском, греческом, иврите, английском, немецком, французском, русском и других языках. Исследования как таджикских, так и зарубежных учёных посвящены различным аспектам исторического пути развития державы Ахеменидов, структурам её централизованного и регионального управления и ключевым вопросам её внутренней и внешней политики.

Вопросы, касающиеся истории и культуры древней персидской державы, традиционно остаются в центре внимания таджикских исследователей. Отрадно отметить, что изучение культурного и исторического наследия

предков таджикского народа, выявление их вклада в развитие науки, литературы и мировой цивилизации постоянно находится под пристальным вниманием руководства независимого Таджикистана, выдающихся государственных деятелей, а также научной общественности страны. Особая роль в продвижении этих исследований принадлежит Лидеру нации, Президенту Республики Таджикистан уважаемому Эмомали Рахмону, чьё научное и культурно-просветительское наследие оказывает значительное влияние на осмысление славных страниц прошлого. Его труды охватывают различные аспекты истории и культурного наследия таджикского народа, в том числе исследование становления первой могущественной державы древности – государства Ахеменидов, освещение ключевых личностей истории и развитие науки и литературы в контексте национального самосознания. Публикации главы государства играют важную роль в изучении этапов развития древней государственности таджиков, значимости их историко-культурного опыта для формирования мирового наследия, а также в воспитании молодёжи на основе традиционных ценностей, укреплении чувства национальной гордости и восстановлении культурной идентичности.

Таджикские учёные также внесли весомый вклад в изучение исторических аспектов формирования и развития державы Ахеменидов. Их исследования касаются не только общих вопросов государственного управления и организации власти на местах, но и анализа взаимодействия этой империи с соседними странами и народами, а также роли этого взаимодействия в развитии общечеловеческой культуры.

Общие аспекты истории государства Ахеменидов нашли своё отражение в трудах академика Б. Гафурова. Он суммировал результаты исследований учёных из различных стран и дал высокую оценку роли и вкладу Ахеменидской державы в развитие мировой истории и культуры. Один из его ключевых выводов состоит в том, что, исследуя

политическую, социально-экономическую и культурную структуру этого древнего государства, он критиковал доминирующую в западной историографии точку зрения, согласно которой общественный и культурный прогресс Востока якобы начался лишь под воздействием эллинизма. Такая интерпретация, по его мнению, игнорировала богатое наследие, созданное в более ранние эпохи, включая период правления Ахеменидов. Учёный подчёркивает: «Цивилизация Ахеменидов была одной из наиболее древних и развитых, сыграв значительную и уникальную роль в формировании общего культурного наследия человечества» [30, 108–110].

Весомый вклад в изучение истории Ахеменидской империи внёс также таджикский историк И.В. Пьянков. В своих трудах он подробно исследовал военные походы Кира Великого против кочевых массагетов, анализировал сведения античных источников, в частности греческих и римских авторов, о становлении могучей персидской державы, а также освещал политическую ситуацию в Центральной Азии в период владычества Ахеменидов. Его работы, основанные, в том числе, на описаниях древнегреческого историка Ктесия, представляют ценное научное наследие. «Эти исследования помогают глубже понять процессы, происходившие в древнем Востоке, и осветить важные аспекты политического, культурного и военного взаимодействия народов в ту эпоху» [51, С. 176-179].

Известный таджикский учёный, профессор К. Расулиён проявил наибольшую активность в исследовании истории и культуры эпохи Ахеменидов. В своих научных трудах он сосредоточил внимание на истоках арийской истории, происхождении и процессе расселения этих народов, а также на общности их историко-культурных особенностей. Именно эти факторы, по его мнению, сыграли ключевую роль в «создании устойчивой основы для формирования и дальнейшего развития Ахеменидской империи. Он особо подчёркивает значимость роли Кира

Великого в процессе объединения многочисленных арийских племён и образовании могучего государства персов» [40-49]. Исследования К. Расулиёна охватывают важные аспекты изучения глубокой древности, касающейся происхождения таджикского народа, и могут служить ориентиром для будущих поколений молодых исследователей.

Ряд других авторов также уделили внимание таким вопросам, как положение восточных регионов в составе Ахеменидской державы, отражение образа и значения Кира Великого в исторических источниках, место древней истории таджиков в современной историографии, вклад таджикского народа в мировую культуру, особенности правовой системы времён Ахеменидов, политическая и социально-экономическая ситуация, надписи времён Дария, а также верования арийских народов. В этом контексте заслуживают упоминания труды С. Бобомуллоева [18], Н.У. Гаффори [23], Н.С. Муродова [61, 62], Х. Назарова [64], Э.С. Насруддинова [67], Д. Саймиддинова [94], Хамзы Камола [115], М. Хазраткулова [114] и др.

Исторические вопросы, связанные с Древним Ираном, происхождением и исчезновением древних форм государственности на территории Ближнего и Среднего Востока, культурными взаимодействиями народов Востока, а также с политическими, экономическими и торговыми центрами региона, и вкладом местного населения в развитие науки и культуры, неоднократно становились предметом анализа в трудах выдающихся персидских, таджикских и исламских мыслителей. В рамках рассматриваемых в диссертации тем, содержательная и достоверная информация встречается в работах таких учёных и историков, как Мухаммад ибн Джарир ат-Табари [105], Али ибн Хусейн аль-Масуди [56], Ахмад ибн Абу Якуб Якуби [125], Ибн Балхи [46], Ибн Араби [45] и других авторов.

Широкий спектр сведений о государстве Ахеменидов, его правителях, народах, проживавших на его территории,

а также о традициях, ритуалах и административной структуре, включая придворный церемониал, особенностях межгосударственных отношений с соседями, содержится в исторических и географических сочинениях, а также в хрониках античных авторов, включая Геродота [24], Арриана [8], Диодора Сицилийского [37], Квинта Курция Руфа [48], Ксенофонта [49–50], Ктесия [51], Плиния [80], Плутарха [81], Эсхила [124] и др.

Эти источники предоставляют ценную информацию для реконструкции многогранной картины развития древней государственности и культурного обмена в Восточном регионе.

Вопросы, связанные с историей цивилизации и государственности древневосточных стран, включая могущественную державу Ахеменидов, её взаимодействие с греческим государством и другими народами, традиции управления, обычаи древнеперсидского государства, а также культурное развитие народов Востока с самых ранних этапов истории, неизменно привлекали внимание востоковедов, исследователей и выдающихся учёных Европы.

Особый интерес к универсальной культуре и архитектурным памятникам эпохи Ахеменидов проявил Л. Аллен. В своих трудах он подробно анализировал «столицу персидской державы - Тахт-и Джамшед (Персеполь), рассматривая взгляды европейских исследователей на архитектурное наследие той эпохи, а также комментируя тексты исторических источников, связанных с эпохой Ахеменидов» [1, С. 212–213].

Французский историк П. Бриан сосредоточил внимание на «аспектах правления Ахеменидских царей, системе налогового администрирования и обязанностях подданных в тот период. Им были написаны два фундаментальных исследования, посвящённых истории державы Ахеменидов - от воцарения Кира Великого до начала завоеваний македонцев» [3, С. 217–220].

Выдающаяся английская исследовательница Мэри Бойс выразила интересные взгляды на «религиозное мировоззрение в Древнем Иране, процессы становления и распространения зороастризма, особенности религиозной жизни в период правления Кира Великого и других правителей из династии Ахеменидов, а также на социальную структуру общества и роль различных слоёв населения в разных сферах жизни ахеменидской державы» [2, С. 221–222].

Существенный вклад в изучение и популяризацию истории и культуры Древнего Ирана внёс американский востоковед Ричард Фрай. Он посвятил всю свою научную деятельность комплексному анализу истории и культурного наследия Ирана и соседних регионов, включая «Малую Азию и Центральную Азию. Его труды стали значительным явлением в мировой научной литературе и входят в число фундаментальных исследований по этой теме» [108, 109, 110].

Португальский иранист Мария Брозиус в своих исследованиях уделила особое внимание придворной жизни в «эпоху Ахеменидов, структуре церемониальных мероприятий, положению женщин и их участию в различных аспектах общественной и политической жизни персидской империи. Её научные труды представляют собой глубокие исследования по истории ахеменидского государства» [4, С. 223–225].

Следует отметить, что европейские учёные провели масштабные исследования, посвящённые истории государственности Ахеменидов. Наряду с этим, они также уделяли внимание вопросам роли и значения истории и культуры Древнего Ирана в контексте всемирной истории, архитектурным и художественным памятникам эпохи Ахеменидов и другим аспектам историко-культурного наследия персидской империи. В этом ряду можно отметить труды Р. Гиршмана [23], В. Дюранта [38], У. Куликана [55], Масперо [49], А. Олмстеда [67], А. Тойнби [100], К. Хавера [104], Р.Н. Шарпа [108] и других исследователей.

Иранские историки в своих работах, посвящённых общим вопросам истории и культуры иранистских народов, в контексте изучения древних государств, также обратили внимание на формирование державы Ахеменидов, военные походы её правителей, в частности на завоевания в Лидии, Вавилоне, Египте и других регионах, а также на внутреннюю политику и международные отношения этой империи. Они собрали значительный научный материал о культурной политике и влиянии персов в античный период, который был широко использован при подготовке настоящей диссертации. Важно подчеркнуть, что большинство исследований иранских авторов посвящены преимущественно общим вопросам истории древности. Особенно много научных трудов создано в области изучения истории Древнего Ирана ведущими специалистами и исследователями этой темы.

Ещё в начале 1970-х годов, в рамках празднования 2500-летия иранской монархии, Ш. Баяни провёл исследование, посвящённое жизни и деятельности основателя государства Ахеменидов - Кира Великого. В своих трудах он дал высокую оценку роли Кира в создании и укреплении основ могущественной персидской державы. В другой работе, затрагивающей историю Древнего Ирана, автор подчёркивает значение империи «Ахеменидов в развитии культурной и политической истории арийских народов, Востока и всего мира» [9, 10].

Известный иранский историк и литературовед Абулхусейн Зарринкуб является автором многочисленных работ по истории и культуре Древнего Ирана. При подготовке данной диссертации активно использовались два его труда - краткий и расширенный обзоры по истории Ирана. Его «размышления о становлении и укреплении державы Ахеменидов имеют высокую научную ценность» [38, 39].

Другие исследователи, такие как М. Машкур [51], Х. Пирния [70, 71, 72], М. Раванди [78] и другие, в своих работах затронули различные аспекты истории персидского

государства, освещающая ключевые элементы административной структуры и системы управления древней державы.

Также в исследованиях Н. Бахтуртоша [12, 13], А. Бахманиша [14], Х. Ганджи [19], К. Гулшанирода [24], А. Соми [92], Дж. Оштияни [69], А. Накуа [59, 60], А. Олама и А. Пурпошокосина [62], А.А. и других, непосредственно посвящённых истории становления и развития государства Ахеменидов, а также их политике в различных сферах общественной, экономической, социальной, политической и культурной жизни, содержится полезная информация по различным аспектам вопросов, изученных в диссертации. Относительно жизни, государственной деятельности и государственного строительства основателя великой державы Ахеменидов - Кира Великого, выдающейся личности Древнего Востока, а также его вклада в укрепление и расширение территории персидского государства, интересные исследования провели иранские учёные - Ш. Баяни [9, 10], Г. Наводири [57], А. Халили [105], Ш. Шахбази [109] и др.

В изучении истории и военных походов ахеменидских шахиншахов, расширения границ персидской державы в период завоеваний Кира Великого и Дария I, а также в выявлении исторических событий эпохи Ахеменидов, выдающийся востоковед академик В.В. Струве внёс значительный вклад. В своих трудах он уделял особое внимание положению восточных сатрапий и сопротивлению народов Бактрии, Согды и сакамассагетов против политики Ахеменидов [93, 94, 95, 96, 97, 98].

Нет сомнений в том, что во второй половине XX века и в наше время выдающийся учёный и исследователь истории Древнего Ирана М.А. Дандамаев внёс значительный вклад в изучение происхождения династии Ахеменидов, различных аспектов истории становления и восстановления империи Ахеменидов, а также в определение места древнего персидского государства в мировой истории и культуре. Его ценные труды по

важнейшим вопросам истории великой державы Ахеменидов на долгое время останутся научным ориентиром для нескольких поколений исследователей и учёных, изучающих древнеперсидскую историю [25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34].

В последние десятилетия в постсоветском пространстве, в таких городах как Казань, Минск и других, были созданы научные центры, занимающиеся изучением истории Древнего Ирана. Особое внимание в их исследованиях уделялось историческим аспектам развития империи Ахеменидов - роли шахиншаха, социальному положению знати и аристократии персидских племён в системе государственной власти Ахеменидов, местным династиям, структуре управления государством и армии. Фундаментальные исследования, проведённые в этом направлении В.П. Орловым [64, 65, 66, 67, 68], Э.В. Рунгом [79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87], А.С. Сапоговым [89, 90, 91] и другими, имеют большое научное значение.

В заключении следует отметить, что по различным вопросам, касающимся истории становления и роли отдельных должностных лиц в административной системе государства Ахеменидов, взаимодействий с соседними странами, социального положения и статуса знати персидских племён, а также других исторических аспектов правления Ахеменидов, были выполнены диссертационные исследования в Таджикистане, Иране, России и ряде других государств. Эти работы в основном носили историографический характер и были направлены на изучение культурно-исторических взглядов. Указанные материалы использовались при подготовке диссертационных трудов Р.Р. Вергазова [17], Г. Джавади [127], И.Н. Медведской [52, 53], М.В. Мельникова [54] Н.С. Муродова [162], В.П. Орлова [64, 65, 66, 67, 68], И.Р. Пичикяна [73], Э.В. Рунга [79], А.С. Сапогова [89, 90, 91] и др.

Анализ и изучение сведений из исторических источников и научной литературы, касающихся

политической, экономико-торговой и культурной жизни империи Ахеменидов, включая ключевые этапы её формирования, военные кампании, процесс расширения границ государства, деятельность центральных и местных органов государственной власти, а также другие аспекты истории этой державы, свидетельствуют о том, что до настоящего времени не проводилось отдельных и целостных исследований, посвящённых этапам становления, особенностям системы государственного управления Ахеменидов, а также принципам организации центральной и местной власти.

В связи с этим в данной диссертации предметом научного анализа стали вопросы эволюции формы правления, оснований центральной власти, роль административных единиц - сатрапий, в частности восточных сатрапий, в системе государственного устройства империи Ахеменидов, а также другие характерные черты этой модели управления, которые требуют теоретического осмысления и научно-прикладного подхода.

Связь исследования с научными программами (проектами) и тематиками. Диссертационная работа на тему «История становления и развития системы государственности империи Ахеменидов» подготовлена в соответствии с планом научно-исследовательской деятельности кафедры истории таджикского народа Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава на 2021–2025 годы

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель исследования. В настоящей диссертации на основе анализа и изучения исторических источников и научной литературы предметом исследования является история становления и развития системы государственности империи Ахеменидов, особенности формирования центральных и местных институтов и структур, а также

роль восточных сатрапий в функционировании державы Ахеменидов.

Для достижения основной цели предусматривается решение следующих **задач**:

- обоснование этапов становления и развития государственности Ахеменидов от племенного союза персов до мировой державы античной эпохи;

- определение исторического значения, роли и места империи Ахеменидов в развитии мировой истории и культуры;

- рассмотрение и выявление особенностей процесса формирования центральных и местных органов государственной власти;

- установление целей политики государства на подвластных территориях с целью формирования сатрапий - институтов административно-государственного управления на местах;

- анализ и изучение сведений исторических источников, надписей эпохи Ахеменидов, трудов греческих историков и географов относительно системы государственности могущественного персидского государства;

- определение места и роли восточных сатрапий - Бактрии, Согда, Хорезма и других - в социально-политической жизни империи Ахеменидов.

Объектом исследования диссертационной работы является изучение и анализ политической, социальной и экономической ситуации в империи Ахеменидов.

Предметом исследования выступает история становления, ключевые этапы эволюции и развития системы государственности, особенности формирования центральных и местных органов государственной власти, а также полномочия должностных лиц и административно-территориальных структур государства Ахеменидов.

Этап, место и хронологические рамки исследования (исторический охват) в первую очередь охватывают период становления и развития персидского государства - от

племенного строя до статуса мировой империи, включая его подъём, укрепление, превращение в политический центр античного мира и последующий распад, что соответствует 550–331 годам до нашей эры. Кроме того, с целью выявления предпосылок возникновения и исторического значения империи Ахеменидов, в исследовании также рассматриваются предшествующие и последующие исторические эпохи.

Теоретическую основу исследования составляют выводы и научные достижения историков и исследователей прошлого и современности, включая политических деятелей и учёных Таджикистана, по вопросам истории и цивилизации Древнего Востока, древней государственности, а также становления и развития системы управления Ахеменидов:

– по истории и культуре Древнего Востока (Э. Рахмон [110, 111, 112, 113, 114, 115], Б.Г. Гафуров [20], В.В. Бартольд [11], Э. Бенвенист [15], В. Дюрانت [37], А. Зарринкуб [38, 39], М.С. Иванов [42], Масперо [49], А. Тойнби [100], М. Бойс [221, 222], Р. Фрай [203, 229] и др.);

– по истории, культуре и системе государственного управления Ахеменидов (М.А. Дандамаев [25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34], М.М. Дьяконов [36], Ю.С. Кухарчик [48], В.П. Орлов [64, 65, 66, 67, 68], Э.В. Рунг [79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87], В.В. Струве [192–197] и др.).

Методологическая основа исследования определена с учётом особенностей объекта изучения. В качестве универсального научного подхода использована диалектическая теория познания, что позволило рассматривать государственность как сложную общественную структуру и важный элемент общей системы организации государственной власти.

При подготовке диссертации применялись как общенаучные методы - анализ, синтез, обобщение, исторический подход, так и специальные научные методы - историко-сравнительный, историко-аналитический,

историко-правовой, интерпретация нормативно-правовых документов и др.

Научная новизна исследования заключается в том, что в современной таджикской историографии впервые всесторонне и научно обоснованно рассматривается тема государственной системы империи Ахеменидов. В частности, изучаются ключевые этапы её формирования и развития, особенности организации центральных и местных институтов государственной власти, а также другие исторические аспекты устройства власти крупнейшей державы античного мира.

Научная новизна проявляется в следующем:

- обоснованы этапы формирования, развития и эволюции государственности Ахеменидов - от племенного союза персов до мировой державы античного времени;

- определены историческое значение, роль и место империи Ахеменидов в развитии мировой истории и культуры;

- раскрыты особенности процесса формирования центральных и местных структур государственной власти;

- установлены цели государственной политики на подвластных территориях и в административно-управленческих единицах с целью создания сатрапий как институциональных основ местного государственного управления;

- проанализированы и рассмотрены сведения из исторических источников, надписей эпохи Ахеменидов, трудов античных историков и географов о системе государственности могущественного персидского государства;

- конкретизировано место и роль восточных сатрапий - Бактрии, Согда, Хорезма и других - в социально-политической жизни империи Ахеменидов.

Положения, выносимые на защиту:

- 1) Политические и военные достижения шахиншахов Ахеменидов привели к созданию первой мировой империи древности, которая охватывала обширные территории - от

Египта на западе до Северной Индии на востоке, и от берегов Эгейского моря на севере до побережья Персидского залива на юге. В составе этой мировой державы проживали более 70 различных народов и этнических групп. Административно-управленческая структура империи Ахеменидов включала более 20 сатрапий - административно-территориальных единиц, большая часть из которых сохраняла свои собственные правовые нормы, традиции, обычаи и религиозные ценности, внося тем самым вклад в организацию и укрепление государственной системы Ахеменидов.

Формирование и развитие державы Ахеменидов как мировой империи происходило на основе традиций и опыта предыдущих государств древности - ассирийцев и мидян. Существенную роль в укреплении империи сыграли обычаи, традиции и культура арийских племён, в частности персов. Именно благодаря гуманному, толерантному, созидательному и миролюбивому отношению к соседним народам, а также уважению к обычаям и культуре подвластных этносов, Ахемениды, сохранив наследие своих предков в различных сферах общественной и государственной жизни, одновременно оставили миру уникальные достижения собственной культуры и цивилизации.

2) Организованная система государственного управления Ахеменидов включала в себя как центральные институты власти - шахиншаха и его двор, так и местные органы управления. Верховная и абсолютная власть принадлежала шахиншаху, и высшая государственная должность могла передаваться только внутри династии Ахеменидов, происходившей из племени персов. Трон шахиншаха передавался по наследству, а сам правитель обладал неограниченными полномочиями.

В системе государственного устройства центральная администрация и шахиншахский двор включали должность «хазорпата» - одного из главных сановников после шахиншаха. Он отвечал за контроль над деятельностью

других должностных лиц, обеспечивал безопасность шахиншаха и его двора, следил за строгим соблюдением протокольных норм и осуществлял дипломатические связи с иностранными государствами.

3) В государстве Ахеменидов губернаторы и должностные лица административных единиц - сатрапий (xšaθra, «خْشَثْر») - являлись важнейшими элементами системы государственного управления, ответственными за реализацию целей шахиншахской власти на местах. Главным чиновником сатрапии был хшатрапаван (xšaçaṛāvan, «хранитель государства»), которого, как правило, назначали из числа представителей правящей династии.

Кроме сбора налогов и податей, хшатрапаваны обладали рядом важных полномочий: они разрешали судебные споры, осуществляли государственную власть в пределах своей административной единицы и имели право чеканки монеты. К их военным обязанностям относилась мобилизация войск для армии шаха.

Административная структура сатрапий воспроизводила дворцовую систему и делилась на более мелкие административно-управленческие единицы. Ещё одним ключевым должностным лицом был дворан шахиншаха, в чьи обязанности входило осуществление административных функций - организация и формализация управленческих процедур, контроль за поступлением указов шахиншаха и их исполнением, а также передача официальных документов в центральные органы власти. Помимо этого, он докладывал шаху о деятельности сатрапов, военачальников и их ближайшего окружения.

4) Формирование державы Ахеменидов как великой империи служит ярким примером и высшей точкой процесса культурной интеграции народов и этнических групп Древнего Востока. Объединение различных народов в составе империи Ахеменидов, включая народы восточных сатрапий - Бактрии, Согда, Хорезма и других, которые находились на разных стадиях социально-экономического и

культурного развития, оказало существенное влияние на расширение социально-экономических связей, развитие политических институтов и обмен культурными ценностями как внутри самого государства, так и на международной арене.

5) Исторический опыт государственной системы Ахеменидов был творчески использован в последующих этапах истории народов Востока и всего человечества - в период правления Македонян, Селевкидов, Аршакидов, Сасанидов и других государственных образований региона и мира. Многие правители этих государств с гордостью называли себя наследниками этой великой державы.

В современных условиях восстановления и возрождения исторических ценностей системы государственности предков таджикского народа, а также в контексте защиты национальных и государственных интересов на фоне процессов глобализации и интеграции, данный исторический опыт может сыграть важную роль. Он способен содействовать определению приоритетов государственной политики, целей и направлений внешней стратегии, а также укреплению позиций Республики Таджикистан и стран Центральной Азии на международной арене.

Теоретическое и практическое значение исследования. Результаты, научные выводы и предложения, содержащиеся в диссертационном исследовании, представляют собой ценность для изучения истории и культуры эпохи Ахеменидов, структуры и организации государственной системы, особенностей функционирования власти на подвластных территориях, положения восточных сатрапий, экономической жизни и взаимодействия Ахеменидов с соседними странами и народами, а также других связанных тем.

Материалы диссертации могут быть использованы при подготовке научных работ по истории таджикского народа, Ирана и сопредельных стран.

Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в том, что научные данные и результаты настоящей диссертации могут способствовать развитию межгосударственного диалога, укреплению культуры толерантности между народами Таджикистана, Афганистана, Ирана и других стран Ближнего Востока, а также быть полезными при организации учебного процесса в вузах по специальностям «История таджикского народа», «История стран Востока», «Всеобщая история», «История культуры» и др.

Степень достоверности результатов исследования. Полученные в диссертационной работе результаты основаны на анализе проверенной и достоверной информации из исторических источников, а также на научных исследованиях ведущих государственных деятелей, отечественных и зарубежных учёных и исследователей по теме диссертации. Научные статьи по теме исследования опубликованы в авторитетных научных изданиях, а выводы и предложения автора служат надёжной научно-теоретической и научно-практической основой для дальнейшего изучения выбранной диссертационной темы.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертационная работа на тему «История становления и развития системы государственности империи Ахеменидов», представленная на соискание учёной степени кандидата исторических наук, соответствует паспорту специальности Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан по специальности 07.00.02 – Отечественная история.

Личный вклад соискателя учёной степени. Сбор, обработка и всесторонний анализ информации из исторических источников и научной литературы, подготовка диссертации, а также предложения по дальнейшему изучению вопросов, касающихся устройства и системы управления империи Ахеменидов, являются результатом многолетней научной деятельности автора. Все этапы исследования были выполнены лично автором, и

научные результаты, и выводы, представленные в диссертации, сформулированы самостоятельно.

Хронологические рамки исследования охватывают период от формирования предпосылок, становления и развития государства персидских племён и его трансформации в мировую империю Ахеменидов - с середины VII века до н.э. до 331 года до н.э., когда произошло падение державы Ахеменидов и началось греко-македонское завоевание.

Апробация и реализация результатов диссертации. Диссертационная работа обсуждена на кафедре истории таджикского народа Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава. Теоретические и прикладные аспекты темы научного исследования были представлены на республиканских и международных научно-теоретических и научно-практических конференциях, а материалы докладов опубликованы в: научно-практической конференции, посвящённой 115-летию академика Бободжона Гафурова (14.11.2023, г. Худжанд); научно-теоретической конференции к 115-летию академика Бободжона Гафурова (16.12.2023, г. Бохтар); научно-теоретической конференции, посвящённой 1020-летию великого мыслителя Носира Хусрава (25–26.10.2024, г. Бохтар) и др.

Публикации по теме диссертации. По теме диссертационной работы опубликованы 4 научные статьи в рецензируемых изданиях ВАК при Президенте Республики Таджикистан объёмом более 3 печатных листов, а также 1 статья в других научных изданиях.

Структура и объём диссертации. Диссертация состоит из введения, трёх глав, шести параграфов, заключения, списка использованных источников и научной литературы (всего 257 наименований) и подготовлена в объёме 176 страниц машинописного текста формата А4.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Первая глава **«Этапы становления и развития государственности Ахеменидов»** состоит из двух параграфов. Первый параграф под заголовком **«Империя Ахеменидов - первая мировая держава древности»** посвящён рассмотрению места и значения империи Ахеменидов в истории народов Древнего Востока и в мировой истории и культуре.

В диссертации на основе анализа и изучения широкого круга источников и археологических материалов, включая труды греческих и римских историков и географов, надписи на древневосточных языках, а также современную научную литературу отечественных и зарубежных исследователей, доказано: империя Ахеменидов на протяжении более двух столетий являлась величайшей державой не только Древнего Востока, но и всего мира. Шахиншахи этой обширной империи, объединившей от Египта на западе до Индии на востоке более 70 народов и этносов, смогли на основе политических, правовых, административных, культурных и религиозных ценностей обеспечить беспрецедентное социально-экономическое, политическое, торговое и культурное развитие, способствовали единству арийских народов и в исторической перспективе стали связующим звеном культур и цивилизаций Востока и Запада.

Во втором параграфе - **«Развитие государственной системы: от государства персов к мировой империи»** - рассматриваются политическая эволюция империи Ахеменидов и на основе исторических источников установлено, что персидские племена - основатели государства и мировой империи - прошли длительный путь становления и развития. Влиятельная династия персов - Ахемениды, основываясь на принципах толератности, равенства, гуманизма, уважения к традициям соседних народов и добрососедства, первоначально управляла землями Аншана и Парсумада. Постепенно, благодаря накопленному опыту государственного управления,

персидские племена объединились, создав условия для консолидации арийских народов, победили могущественное Мидийское царство и путём военных походов и завоеваний в Лидии, Вавилоне, Египте, восточных регионах и на севере Индии основали мировую империю.

Вторая глава диссертации **«Основы организации государственной власти»** состоит из двух параграфов.

Первый параграф - **«Фундамент шахиншахской власти»** - посвящён анализу и рассмотрению роли и положения шахиншаха в государстве персов. В диссертации на основе анализа письменных персидских источников и надписей шахиншахов Ахеменидов подчёркивается, что глава государства именовался как шах, «царь царей» (шахиншах), великий царь и т.п. Власть шахиншаха была наследственной, и предки основателя империи - Кира Великого - в течение нескольких веков правили землями Аншана в составе государства Элам. В шахиншахской системе управления он обладал высшей властью, его правление было абсолютным и неограниченным. Окончательные решения по важнейшим государственным вопросам принимал сам шахиншах, и они имели окончательный, неизменный характер.

На основании данных исторических источников, особенно надписей, автор диссертации приходит к выводу, что наследственная власть шахиншахов считалась даром Ахура-Мазды, и вступление на трон происходило в соответствии с установленными традициями и обрядами управления. Вместе с тем, с целью недопущения произвола со стороны монарха, при дворце существовал Совет знати, в который входили влиятельные лидеры персидских племён. В этом совете обсуждались важнейшие вопросы политической и государственной жизни страны, однако окончательное решение всегда принималось шахиншахом. Таким образом, в диссертации делается вывод, что государство Ахеменидов представляло собой централизованную восточную деспотию, во главе которой

стоял шахиншах, и вся система центральной и местной администрации подчинялась ему.

Во втором параграфе - **«Организация центральной власти»** - в диссертации на основе данных исторических источников и современной научной литературы подчёркивается, что центральные органы власти функционировали в столице и главном административном центре государства - городе Сузы. Здесь хранились все документы царского двора - указы и распоряжения шаха, важные государственные акты, постановления, письма, регламенты и другие официальные бумаги.

Ключевым институтом центральной власти Ахеменидов был шахиншахский двор, в который входили высокопоставленные должностные лица, представители знати, придворные чиновники и губернаторы административных округов. Как правило, эти лица происходили из ближайшего окружения шахиншаха, представителей правящей династии и персидской аристократии.

Общий контроль над деятельностью всех государственных структур осуществлял «хазарапат» или «хазорпат» (hazarapatiš - «начальник тысячи»), который одновременно возглавлял личную гвардию шахиншаха (первую «бессмертную» тысячу) и руководил центральным (царским) канцелярским управлением. Наряду с хазарапатом важную роль в организации работы центральной и местной администрации империи играл глава дворцовой канцелярии - «дапирпат». Под его руководством действовали главный казначей, бухгалтера, судьи, судебные чиновники.

В административной системе государства также существовали особые должностные лица, которых называли «глазами» и «ушами» шахиншаха.

Третья глава под названием **«Взаимоотношения между государством и подвластными регионами»** состоит из двух параграфов. Первый параграф третьей главы озаглавлен **«Органы управления административных единиц - хшатра**

(сатрапий)», в котором рассматривается организация системы государственного управления в административно-территориальных единицах - хшатрах (сатрапиях).

В диссертации на основе широкого круга источников рассматриваются роль и место органов административно-территориальных единиц, полномочия должностных лиц этих единиц - хшатрапаванов (сатрапов), дворян шаха и военачальников, в особенности их взаимоотношения с главой государства - шахом. Автор приходит к выводу, что контроль со стороны центральной власти за их деятельностью был всесторонним и эффективным. Ключевой фигурой являлся хшатрапаван (х̣ṣaṣarāvan, «хранитель государства»), который на многих этапах развития системы управления обладал гражданской властью во вверенной области.

В обеспечении стабильности и реализации государственной политики на местах значительную роль играли дворян шаха и военачальник: первый руководил администрацией сатрапии, а второй возглавлял военные дела и мобилизацию армии. Все местные чиновники находились под жёстким контролем шахиншахской администрации и безоговорочно исполняли все приказы и распоряжения центральной власти.

Во втором параграфе - **«Роль восточных сатрапий в социально-политической жизни государства Ахеменидов»** - внимание сосредоточено на значении восточных территорий - Парфии, Маргианы, Бактрии, Согда, Хорезма и области проживания кочевых саков (Сакистан).

Анализируя исторические источники, автор приходит к выводу, что восточные сатрапии играли важную роль в политической, социально-экономической и культурной жизни империи: наследник шахиншахского престола одновременно занимал должность сатрапа Бактрии; благоприятные природные условия восточных регионов позволяли центральной власти не только собирать налоги и подати, но и широко использовать природные ресурсы и сельскохозяйственную продукцию этих территорий для

обеспечения нужд государства. Для армии Ахеменидов мобилизовались воины из Парфии, Бактрии, Согда, Хорезма, среди кочевых сакских племён и других народов этого обширного региона.

Автор подчёркивает, что этническое и культурное родство между западными и восточными регионами, с одной стороны, а также терпимая политика правителей империи Ахеменидов, с другой - способствовали установлению тесных связей между центральной властью и населением восточных сатрапий. Другим положительным следствием включения восточных земель в состав крупнейшей державы античности стало их вовлечение в международный торговый обмен и культурные связи, развитие местных культур и проникновение культурных ценностей и традиций народов западных областей в общественную и культурную жизнь восточных арийских племён.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I. Основные научные результаты диссертации

Государство Ахеменидов - крупнейшая мировая держава древнего Востока - было образовано в середине VI века до н.э. В результате завоевательных походов первых шахиншахов - Кира Великого, Камбиза и Дария I - территория империи охватила обширные земли от Египта до северной части Древней Индии. На этих обширных территориях проживали более 70 различных племён и народов.

До создания этой великой державы персидские племена в западных районах - в землях Аншана и Парсумаша - уже более чем за два столетия до того организовали своё собственное царство. До эпохи Кира персы находились под властью государств Элам и Мидия.

Многочисленные подвластные земли государства Ахеменидов, представлявшие собой административно-территориальные единицы - хшатры, находились на различных уровнях социально-экономического,

политического и культурного развития, что обуславливало значительные различия между ними. Естественно, что социально-экономические, политические, этнические, культурные и религиозные различия оказывали существенное влияние на формирование государственной системы империи.

Несмотря на это многообразие, историческая заслуга шахиншахов империи Ахеменидов - первой великой державы древнего Востока - заключается в том, что они, опираясь на политику толерантности и признание культурного и социального многообразия, сумели обеспечить устойчивую атмосферу мира и стабильности в течение существования своего государства. Это, в свою очередь, способствовало беспрецедентному развитию экономических и торговых связей, а также расширению плодотворных культурных контактов.

Система государственности Ахеменидов на протяжении более двух столетий сохранялась благодаря широкому использованию культурных (в том числе правовых, политических, религиозных и др.) и административных традиций не только самих персов, но и народов завоёванных территорий. В таких регионах, как Вавилон, Египет, многочисленные области Малой Азии и восточные земли, наряду с персидскими чиновниками, на должности судей, писцов, руководителей канцелярий, начальников административных округов, сборщиков налогов, управляющих крупными строительными объектами и т.п. активно привлекались представители неперсидских народов.

Осваивая ценности, традиции и достижения покорённых народов, персы адаптировали их в рамках своей культурной логики и обычаев, успешно применяя в управлении обширной империей. Государственная система Ахеменидов с одной стороны носила централизованный характер, а с другой - была гибкой по отношению к управленческим традициям каждой административной единицы и многонационального населения государства.

Такая специфика организации административной деятельности, учитывающая местные особенности, была возможна лишь при наличии сильной центральной власти.

Анализ и рассмотрение аспектов становления данной системы приводят к следующим выводам:

1. Система государственности и управления административно-военными единицами сформировалась в результате военных походов и завоеваний, обладая своими характерными чертами и особенностями. Органы и институты центрального государственного управления располагались в столице империи - городе Сузы, а местные правители - сатрапы (хшатрапаваны) и военачальники (сипахсолоры) поддерживали тесную связь с центральной властью и находились под постоянным контролем шахиншаха и высших должностных лиц. Наряду с Сузами, город Тахт-и Джемшид (Персеполь) служил центром проведения торжественных церемоний, а Экбатана и Вавилон выступали как важнейшие торгово-стратегические центры и административные узлы отдельных сатрапий. Общий контроль над деятельностью как центральных, так и местных органов государственной власти осуществлялся высокопоставленным чиновником - хазарапатом, который одновременно являлся начальником и командующим личной гвардии шахиншаха [1-А].

2. Абсолютная власть шахиншаха в государстве Ахеменидов носила наследственный характер: несколько поколений предков Кира Великого были правителями (царями) небольшого царства Аншан, располагавшегося на территории государства Элам. В империи Ахеменидов избранный царь носил титул «шахиншах» или «царь царей», а его личность считалась священной и «божественной». Следует отметить, что власть шахиншаха имела не только религиозно-божественное, но и светское измерение [2-А].

3. Административным и политическим центром государства был город Сузы, где размещались центральные органы и структуры управления великой державы.

Основной задачей этих институтов было обеспечение государственной власти на различных территориях и в регионах, контроль над деятельностью местных органов - сатрапий, исполнение указов и распоряжений шахиншахов, соблюдение норм и положений государственных законов, а также контроль за деятельностью местных правителей - сатрапов и других чиновников и представителей центральной власти на местах. Кроме того, в их обязанности входило выполнение экономических, военных и других государственных функций. Высшая компетенция по осуществлению жёсткого контроля над всей системой государственного управления и выполнением приказов шахиншаха принадлежала хазарапату, который одновременно был начальником шахской гвардии и высокопоставленным чиновником государства Ахеменидов после шахиншаха [3-А].

4. В формировании государственной власти и обеспечении функционирования центральных и местных органов управления особое место занимали представители знати персидских племён - главная опора правящей династии Ахеменидов. Одновременно шахиншахи Ахеменидов, стремясь к сохранению военной, политической и социальной стабильности, привлекали к управлению государством представителей местных династий. В Египте, Вавилоне, городах-государствах Средиземноморья и других регионах на должности судей, градоначальников, руководителей структур по управлению государственными ресурсами, глав экономических, хозяйственных и строительных ведомств, а также ответственных за содержание ключевых объектов инфраструктуры назначались именно представители местных династических элит [2-А].

5. Реформы в экономической, политико-административной и военной сферах, проведённые при Дарии I, заложили основу для формирования централизованного государства персов, создали устойчивую централизованную и единую систему

государственного управления, которая оставалась неизменной вплоть до падения власти Ахеменидов. Согласно проведённым реформам, правители административно-территориальных единиц - сатрапы - сохраняли за собой лишь гражданские полномочия, и административный аппарат сатрапии подчинялся им. Они осуществляли судебную власть, отвечали за сбор налогов и иных государственных платежей, обеспечение порядка и безопасности на вверенной территории, а также курировали деятельность местных чиновников. Согласно реформам Дария, военные вопросы в пределах сатрапии находились в ведении военачальников (сипахсолов), которые подчинялись непосредственно шахиншаху. Сипахсолор отвечал за безопасность и порядок, в то время как сатрап ведал хозяйственными вопросами и сбором налогов. Для удовлетворения внутренних нужд сатрапии её правителю предоставлялось право чеканки серебряных и медных монет, что свидетельствовало о значительной экономической автономии правителей административных единиц. Особенность административной реформы, проведённой при Дарии I, заключалась в централизации системы государственного управления и в передаче местной власти представителям правящей династии и знатных родов персидских племён. Впоследствии система управления, установленная при Дарии I, в которой полномочия были разделены между сатрапом и военачальником, подверглась изменениям - например, во времена Ксеркса управление гражданскими делами (сатрапы) подчинялось военному командованию [5-А; 8-А].

6. Последствием создания империи и правления Ахеменидов стало уникальное развитие процессов сближения и объединения культур и религиозных верований различных племён и народов. Империя Ахеменидов на протяжении всего периода своего существования проводила политику толерантности по отношению к культурным традициям и религиозным ценностям народов и завоёванных территорий. Она

являлась ярким примером этнического, культурного и религиозного разнообразия.

Формирование, эволюция и развитие системы государственного управления во времена Ахеменидов создали благоприятные условия для укрепления межэтнических связей, межкультурного обмена и взаимопроникновения религиозных ценностей различных народов, для развития экономических и торговых отношений в рамках обширной империи. Ключевым фактором в этих процессах выступало укрепление связи и взаимодействия между различными регионами империи. Этому способствовало размещение военных баз, укомплектованных представителями из различных сатрапий, а также привлечение администраторов из других регионов в управленческие структуры.

Участие ремесленников и мастеров из разных областей и сатрапий в строительстве роскошных административных зданий в политических центрах империи, прокладке царских дорог, создании крупных ирригационных сетей и других важных социально-экономических проектов способствовало расширению культурных связей между народами огромной державы. Население политических центров и городов империи Ахеменидов составляли этнические группы, не относящиеся к персам – арамеи, эламиты, мидийцы, лидийцы, греки, арабы, индийцы, египтяне, вавилоняне, иудеи, финикийцы, хорезмийцы, скифы и др., что способствовало укреплению этнокультурного единства. Таким образом, политическое и культурное единство большинства народов Древнего Востока, достигнутое в эпоху Ахеменидов, стало важным этапом в развитии мировой истории и цивилизации [7-А].

7. Всемирное значение создания великого государства заключалось в том, что Персидская империя являлась связующим звеном между культурами и цивилизациями Востока и Запада, как с экономической, так и с культурно-цивилизационной точки зрения. Начиная с эпохи Ахеменидов, персидская культура стала источником и

истокom духовно-нравственных преобразований, выступая с древнейших времён в роли объединяющего элемента и среды слияния культур различных стран и народов [4-А].

8. Восточные сатрапии - Бактрия, Маргиана, Согд, Парфия, Хорезм и др. - играли важную роль в формировании власти и реализации государственной политики Ахеменидов. Население этой обширной территории делилось на две основные группы: оседлое население (гирканцы, парфяне, хорезмийцы, ферганцы, маргианцы, согдийцы, бактрийцы и др.) и кочевые народы (племена саков, массагетов и др.). Два ключевых фактора способствовали включению восточных земель в состав державы Кира Великого: во-первых, эти территории ранее входили в состав государства Мидян, а во-вторых, народы этих регионов были связаны общими историко-географическими и культурными корнями как арийские народы. Современная территория Центральной Азии соответствовала сатрапиям XI (саки Прикаспия), XII (Бактрия), XV (саки), XVI (Согд, Хорезм и Парфия). Среди восточных сатрапий Бактрия занимала особо важное положение, поскольку наследник трона царя царей всегда являлся правителем Бактрии. Включение восточных земель в состав державы Ахеменидов способствовало развитию их политических и культурных связей с передовыми государствами Древнего мира, международной торговле, а также производству и обмену товарами и предметами [4-А].

9. В условиях развития независимого Таджикистана изучение, анализ и исследование различных аспектов государственной системы, места и роли государства Ахеменидов, расширение его связей с сопредельными странами и государствами Древней Европы – Грецией и Римом, значение культуры, обычаев, культурных, религиозных и государственных ценностей Ахеменидов в Древнем мире и их вклад в развитие истории и культуры человечества имеет научную, политическую и культурно-воспитательную значимость. Изучение славных страниц государственности предков таджикского народа, деяний и

большого вклада выдающихся политических и культурных деятелей, их места в мировой истории и в судьбе народов различных современных стран Ближнего, Среднего и Южного Востока, включая страны Центральной Азии, имеет огромное значение для воспитания нынешнего и будущего поколения, для воспитания молодежи в духе патриотизма, уважения к истории и культуре предков, возрождения традиций, обычаев и культурно-исторических ценностей прошлого, а также для решения важнейших задач современной таджикской государственности. Наша молодежь должна гордиться историей и культурой предков таджикского народа и с почтением относиться к подвигам и выдающимся заслугам великих исторических личностей – государственных деятелей, полководцев и борцов за национальную независимость против иностранных захватчиков, и их подвиги должны стать школой опыта и преданности народу и Родине [7-А].

II. Рекомендации по практическому применению результатов исследования

1. В целях определения места предков таджикского народа - арийских народов - в мировой истории, формирования и развития мировой цивилизации необходимо научное исследование всех аспектов истории становления, правовой и государственной системы, особенностей жизни и взаимодействия между социальными слоями, организации экономической и хозяйственной жизни, а также значения культуры первой великой империи древности - державы Ахеменидов. Это является крайне важным в условиях сегодняшнего возрождения национальной идентичности и национальной гордости.

2. В современной системе изучения истории таджикского народа на всех уровнях - среднем общем образовании, высшем образовании, последиplomной подготовке и подготовке государственных служащих - вопросы, связанные с историей и культурой империи

Ахеменидов, должны занимать ключевое место, поскольку социально-культурные ценности, правовые нормы и положения, особенности организации системы государственного управления и связи с различными территориями сохраняли свою актуальность не только в эпоху древности, но и на последующих исторических этапах, особенно в Средние века, играя важную роль в жизни стран Востока - от Египта до Индии.

3. Важнейшей мерой по возрождению исторических и культурных традиций эпохи империи Ахеменидов является пересмотр учебных программ и содержания учебников по истории древнего периода предков таджикского народа. Учитывая огромный вклад Ахеменидов в увековечение ценностей арийских народов и мировую историю, и культуру, целесообразно было бы выделить больше учебных часов на изучение данного периода, а на исторических факультетах вузов разработать и ввести в учебные программы специальные курсы - «История и культура Ахеменидов», «Вклад Ахеменидов в мировую историю и культуру» и др.

4. При разработке программ и реализации государственной политики по воспитанию гуманизма и патриотизма среди учащихся и студентов, а также формированию чувства национальной гордости и возрождению бесценных национальных ценностей следует уделить особое внимание вопросам истории и культуры Ахеменидов. Ведь эта великая держава древности является ярким примером сосуществования арийских народов, реализации толерантной государственной политики, мирного разрешения социальных вопросов и выполнения исторической миссии предков таджикского народа – созидательного и цивилизованного этноса.

5. С целью возрождения историко-культурных ценностей и исторического сознания было бы уместно присвоить имена государственных деятелей, выдающихся исторических и культурных личностей эпохи Ахеменидов населённым пунктам, улицам, проспектам,

автомагистралям, городкам и районам в городах и областях республики. В частности, следует использовать имена таких личностей, как Кир Великий, Дарий Великий и другие. Также необходимо восстановить историко-географические топонимы, такие как Курошкада, и подготовить научно-популярные, прозаические и поэтические произведения о жизни и деятельности этих личностей, об их вкладе в объединение арийских племён и развитии мировой истории и культуры. Следует также снимать документальные и художественные фильмы о них.

6. При оценке великого вклада Ахеменидов и их государственной системы в историю таджикского народа и мировую историю следует подходить к этому вопросу так же, как к вкладу древнегреческого и древнеримского государств в историю народов Европы и всего мира, поскольку вклад империи Ахеменидов в мировую историю и культуру не уступает вкладу этих двух древнеевропейских стран. Если Древняя Греция и Древний Рим сыграли ключевую роль в определении последующего развития европейских государств и народов, системы и ценностей их государственного устройства, формировании правовых основ всех сфер общественной жизни – экономической, политической и культурной, то империя Ахеменидов исполнила ту же самую роль в определении основных направлений политической и культурной жизни государств и народов Востока.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЁНОЙ СТЕПЕНИ

а) В рецензируемых научных журналах, включающих перечень ВАК при Президенте республики Таджикистан:

[1-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Империяи Ҳахоманишиён – аввалин империяи ҷаҳонии аҳди қадим [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. - №3. – С. 47–55.

[2-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Ҳокимияти шоҳаншоҳ ва сохти давлатдории Империяи Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2023. - №9. – С. 48–62.

[3-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Мақомоти идораи воҳидҳои маъмурӣ – Хшатра (Сатрапия)-ҳо дар низоми давлатдории Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2024. - №5. – С. 39–47.

[4-М]. Расулиён Қ., Муҳаммадзода Б. М. Нақши Хшатраҳои Шарқӣ дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии давлати Ҳахоманишиён [Матн] / Қ. Расулиён, *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2025. - №1. – С. 93–105.

б) В других журналах:

[5-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Давлатдории Ҳахоманишиён дар замони ҳукмронии Дорои I [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – 2024. - №3-2(124). – С. 107-112

[6-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Инъикоси давлатдории Ҳахоманишиён дар асари «Тоҷикон»-и Бобочон Ғафуров [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии ҷумҳуриявӣ бахшида ба 115-солагии академик Бобочон Ғафуров – Бохтар: ДДБ, 2023. – С. 220-223

[7-М]. *Муҳаммадзода Б.М.* Сохтор ва низоми сиёсии давлати Ҳахоманишиён [Матн] / *Б.М. Муҳаммадзода* // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-амалӣ

бахшида ба 115- солагии академик Бобочон Ғафуров – Хуҷанд: ДДХ, 2023 – С. 173-180.

[8-М]. **Муҳаммадзода Б.М.** Ислоҳотҳои Дорони I ва нақши онҳо дар пешрафти шоҳаншоҳии Ҳахоманишиен [Матн] / **Б.М. Муҳаммадзода** // Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмиллалӣ бахшида ба 1020 солагии мутафаккири бузург Носири Хусрав. – Бохтар: ДДБ, 2024. – С. 483-486.

Литература:

1. Allen L. Chilminar olim Persepolis: European Reception of a Persian Ruin // Persian Responses: Political and Cultural Interaction with (in) the Persian Empire / C.J. Tuplin (ed.). 2007.

2. Boyce M. The Religion of Cyrus the Great // Achaemenid History III: Method and Theory / ed. by A. Kuhrt, H. Sancisi-Weerdenburg. – Leiden: Netherlands Instituut voor het Nabije Oosten, 1988. – P. 5–31.

3. Briant P. Histoire de l'Empire perse. De Cyrus à Alexandre. Deuxième partie. – Paris, Fayard, 1996. – 248 p.

4. Brosius M. New out of old? Court and court ceremonies in Achaemenid // The Court and Court Society in Ancient Monarchies / Ed. by A. Spawforth. – Cambridge: Camb. University Press, 2007. – P. 17–57.

5. Brosius M. Women in Ancient Persia (559-331 B.C.). – Oxford: Clarendon Press, 1996. – 258 p.

6. Brosius Maria. A History of Ancient Persia. The Achaemenid Empire. – New Jersey: Wiley-Blackwell, 2021. – 250 p.

7. Ализода Б. П. Аз таърихи идоракунии давлатӣ ва хизмати давлатӣ дар аҳди бостон//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2018. № 8.

8. Арриан. Поход Александра / пер. М.Е. Сергеенко. – М.: Миф, 1993. – 368 с.

9. Баёний Ш. Куруши Кабир. – Техрон: Шурои марказии ҷашни шоҳаншоҳии Эрон, 1350 (1971). – 22 с.

10. Баёни Ш. Таърихи Эрони бостон. – Техрон: Самт, 1386 (2007) – 264 с.
11. Бартольд В.В. Иран. Исторический обзор // Сочинение. Т.7. – М.: Наука, 1974. – 667 с.
12. Бахтуртош Н. Дипломатияи давлати Ҳахоманишиён // Ситоди бузург, 1382 (2003), №1. – СС. 7–12.
13. Бахтуртош Н. Ҳукумате, ки барои ҷаҳон дастур менавишт. – Техрон: Беҳҷат, 1387 (2009). – 512 с.
14. Баҳманиш А. Таърихи милали қадими Осиёи Фарбӣ. – Техрон: Донишгоҳи Техрон, 1347 (1968). – 289 с.
15. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов. I. Хозяйство, семья, общество; II. Власть, право, религия // пер. с франц.; общ. ред. и вступ. статья Ю. С. Степанова и Н. Н. Казанского. – М.: Прогресс-Универс, 1995. – 456 с.
16. Бобомуллоев С. Древнейшая и древняя история Гиссара. – Душанбе: Дониш, 2015. – 206 с.
17. Вергазов Р. Р. «Персидский мир». Механизмы культурной интеграции локальных элит северных и северо-восточных сатрапий Ахеменидов // Труды Института востоковедения РАН. – 2019. № 21.
18. Вергазов Р.Р. Официальный стиль в искусстве Ахеменидского Ирана и художественная жизнь северных провинций империи: диссертация... кандидата искусствоведения: 17.00.04. ФГБОУ ВПО «Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова», 2018. – 438 с.
19. Ганҷӣ Х. Сиёсати мазҳабии шоҳони эронӣ дар аҳди бостон //Гӯшаҳои таърих, 1328 (1949), №3.
20. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асри миёна ва давраи нав. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 976 с.
21. Ғаффорӣ Н.У. Инъикоси мақому манзалати Куруши Кабир дар сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ// Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. 2019. №4 (81).

22. Геродот. История в девяти книгах / пер. Г. А. Стратановского. – Л.: Наука, 1972. – 600 с.

23. Гиршман Р. Эрон аз оғоз то ислом. Тарҷумаи М. Муин. Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1378 (1999). – 501 с.

24. Гулшанирод К. Баррасӣ ва таҳлили ислоҳоти амниятии Дориюши Бузург // Мутолиоти эронӣ. – 1400 (2021). №40.

25. Дандамаев М. А. Ахеменидское государство и его значение в истории древнего востока / М. А. Дандамаев // История иранского государства и культуры. – М.: Восточная литература, 1971. – СС. 94–105.

26. Дандамаев М.А. Ахеменидская держава // История древнего Востока. От ранних государственных образований до древних империй. / Под ред. А.В. Седова. – М.: Восточная литература, 2004. – С. 581-655.

27. Дандамаев М.А. Ахеменидская империя: социально-административное устройство и культурные достижения. РАН. Ин-т вост. рукописей. – СПб: Петерб. лингв. о-во, 2013. – 391 с.

28. Дандамаев М.А. Бехистунская надпись (перевод) // И. В. Рак. Мифы древнего и раннесредневекового Ирана. – СПб., 1998. – С. 418-427.

29. Дандамаев М.А. Данные вавилонских документов VI–V веков до н.э. о саках // Вестник древней истории. – 1977. № 1. – С. 30–40.

30. Дандамаев М.А. Имперская идеология и частная жизнь в Ахеменидской державе // Вестник древней истории. – 1998. №1 (224). – С. 48-56.

31. Дандамаев М.А. Историография истории Древнего Ирана. // Историография истории Древнего Востока. Иран, Средняя Азия, Индия, Китай. /Под ред. В. И. Кузищина. – СПб, 2002. – С. 15-48.

32. Дандамаев М.А. К вопросу о династии Ахеменидов // Палестинский сборник. – 1960. – №5. – С. 3–21.

33. Дандамаев М.А. Политическая история Ахеменидской державы. – М.: Наука, 1985. – 324 с.
34. Дандамаев М.А., Луконин В.Г. Культура и экономика древнего Ирана /Дандамаев М.А., Луконин В.Г. – М.: Наука, 1980. – 419 с.
35. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека (Ἱστορικὴ Βιβλιοθήκη). Книги I–V и XI–XX//<https://coollib.com/b/409499-diodor-sitsiliyskiy-istorcheskaya-biblioteka/read>.
36. Дьяконов, М.М. Очерк истории Древнего Ирана– М.: Наука, 1961. – 444 с.
37. Дюрانت В. Таърихи тамаддун. Т.1–12. – Техрон: Омӯзиши инқилоби исломӣ, 1367 (1978). – 7518 с.
38. Зарринкӯб А. Рӯзгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то суқути салтанати Паҳлавӣ. – Техрон: Сухан, 1378 (1999). – 1014 с.
39. Зарринкӯб А. Таърихи мардуми Эрон. Ҷ.1. Эрон қабл аз ислом. – Техрон: Амир Кабир, 1377 (2008).– 614 с.
40. Ибн Арабӣ. Мухтасар ад-дувал. – Техрон: Иттилоот, 1364 (1985).– 633 с.
41. Ибни Балхӣ. Форсинома. – Шероз: Иттиҳодия, 1343 (1964). – 248 с.
42. Иванов М.С. Очерк истории Ирана. М.: Восточная литература, 1952. – 468 с.
43. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. С приложением сочинений Диодора, Юстина, Плутарха об Александре / Отв. редактор А.А. Вигасин. – М.: Изд-во Москов. гос. ун-та, 1993. – 464 с.
44. Ксенофонт. Анабасис / пер., статья и прим. М. И. Максимовой; под ред. И. И. Толстого. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1951. – 298 с.
45. Ксенофонт. Киропедия / пер. В.Г. Боруховича, Э.Д. Фролова. – М.: Наука, 1976. – 336 с
46. Ктесий. Персіка (История Персии) / Средняя Азия в известиях античного историка Ктесия // Пьянков, И. В.

Средняя Азия и Евразийская степь в древности. – СПб: Петерб. лингвист. о-во, 2013. – 736 с.

47. Куликан У. Персы и мидяне. Подданные империи Ахеменидов. М.: Центрполиграф, 2002. – 223 с.

48. Кухарчик Ю. С. «Восточные народы» в системе управления державы Ахеменидов по данным древнеперсидских царских надписей// Материалы междунар. науч. круглого стола, посвящ. 70-летию юбилею проф. В. А. Федосика, Минск, 9 февр. 2021 г. / Белорус. гос. ун-т; редкол.: И. О. Евтухов (гл. ред.), О. И. Малюгин, А. А. Прохоров. – Минск: БГУ, 2021. – С. 92–100

49. Масперо. Древняя история народов Востока/Перевод с французского. 2-е изд. М.: Типография В. Рихтера, 1903. – 714 с.

50. Масъудӣ, Алӣ ибн ал-Ҳусайн. Муруҷ-уз-заҳаб. Тарҷумаи А. Поянда. – Техрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1382 (1991). Ҷилди 1. – 785с.

51. Машкур М. Таърихи Эронзамин. – Техрон: Ашрафӣ, 1375 (1996). – 243 с.

52. Медведская И. Н. Древний Иран накануне империй (IX–VI вв. до н. э.): История Мидийского царства/ Инна Николаевна Медведская/ Дисс. докт. ист. наук: 07 00 03 – Всеобщая история. – СПб, 2007. – 347 с.

53. Медведская И.Н. Древний Иран накануне империй, (IX–VI вв. до н.э.): История Мидийского царства / РАН. Ин-т вост. рукописей. – СПб: Петерб. востоковедение, 2010. – 260 с.

54. Мельников М. В. Зороастризм в Ахеменидском Иране: проблемы и особенности распространения религиозного учения. Автореф. дисс. на соиск. уч. ст. канд. ист. наук. – М.: 2003. – 24 с.

55. Муродов Н.С. Инъикоси вижагиҳои низоми идории империяи Ҳахоманишиҳо дар осори муҳаққиқони тоҷик//Паёми Донишгоҳи миллии тоҷик. – 2019. №10/1.

56. Муродов Н.С. Освещение актуальных вопросов древней истории таджикского народа в трудах

исследователей Таджикистана (вторая половина XX – начало XXI вв.): дис. ... канд. ист. наук: 5.6.1 – Отечественная история и 6.6.5 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования / Н.С. Муродов. – Душанбе, 2022. – 175 с.

57. Наводирӣ Ғ. Куруши Кабир. – Техрон: Аршадон, 1397 (2018) – 223 с.

58. Назаров Ҳ. Нақши эронӣён-тоҷикон дар таърих ва фарҳанги ҷаҳон. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 492 с.

59. Накуӣ А. Зулқарнаӣи Қуръон Куруши Эрон // Гузориш. – 1388 (2009). № 213. – СС. 14–19.

60. Накуӣ А. Маъбад бидуни маъбуд // Гузориш. – 1388 (2009). № 209. – СС. 35–40.

61. Насруддинов Э.С. Состояние правовой культуры таджиков при Ахеменидах// Пробелы в российском законодательстве. – 2014. №2.

62. Олам А., Пурпошокосин А. Мафҳуми давлат дар андешаҳои сиёсии даврони қадим //Сиёсат. Маҷаллаи Донишгоҳи Техрон. 1396 (2017). №1. – СС. 99 –118.

63. Олмстед А. История Ахеменидской империи / Пер. с англ. А.А. Карповой. – М. Центрполиграф, 2015. – 575 с.

64. Орлов В.П. Воцарение Артаксеркса I: попытка реконструкции событий 465-464 гг. до н. э. в Ахеменидской державе // Университетский научный журнал (филологические и исторические науки, археология и искусствоведение). – 2016. – №21. – 84–91.

65. Орлов В.П. Персидская аристократии в Ахеменидской империи/ Василий Павлович Орлов/ Авт. дисс. канд. ист. наук 07 00 03 – Казань, 2019. – 24 с.

66. Орлов В.П. Персидская аристократии в Ахеменидской империи/ Василий Павлович Орлов/ Авт. дисс. канд. ист. наук 07 00 03 – Казань, 2019. – 24 с.

67. Орлов В.П. Социальный статус персидской аристократии в Ахеменидской империи (к вопросу о значении термина *bandaka*) // ПИФК. -2018. - №4. - С. 66-77.

68. Орлов В.П. Шесть знатных персов и их потомки при Дарии I: положение персидской аристократии в Ахеменидской империи//Ученые записки Казанского университета. Серия гуманитарные науки. – 2016, Т. 158, кн. 3. – С. 776–784.

69. Оштиёни Ч. Маздоясно ва ҳукумат. – Техрон: Интишор, 1381 (2002). – 544 с.

70. Пирниё Ҳ. (Мушир уд-давла). Эрони бостон. Ҷ. 1. – Техрон: Техрон, 1375 (1996). – 999 с. [манбаи электронӣ] // [www. TarirhBook.ir](http://www.TarirhBook.ir) (санаи истифодабарӣ: 18.09.2023).

71. Пирниё Ҳ. Таърихи Эрони бостон. Ҷ. I. – Техрон: Нигоҳ, 1391 (2012). – 907с.

72. Пирниё Ҳ. Таърихи Эрони бостон. Ҷ. II. – Техрон: Нигоҳ, 1391 (2012). – 1949с.

73. Пичикян И.Р. Культура Бактрии (ахеменидский и эллинистический периоды): Автореф. дис. ... док. ист. наук. – Москва, 1992. – 38 с.

74. Плиний Старший. Естественная история (Naturalis historia). Книга VI. // <https://ru.scribd.com/document/424834695/Плиний-Старший-Естественная-история-Книга-шестая-pdf#> (дастрасӣ 14.02.23)

75. Плутарх. Артаксеркс / пер. с древнегреч. С. П. Маркиша // Плутарх. Сравнительные жизнеописания: в 3-х т. / изд. подгот. С. П. Маркиша; отв. ред. М. Е. Грабарь-Пассек. – М.: Наука, 1964. – Т. 3. – СС. 349-368.

76. Пянков И.В. Осиёи Миёна дар номаҳои бостон. – Душанбе: Ирфон, 1991. – 64 с.

77. Расулиён Қ. Ривоёти пиромони марги Куруши Кабир// Осори мунтахаб. Ҷ.II. – Д.: Нашри Мубориз, 2017. – СС. 306–314.

78. Ровандӣ М. Таърихи иҷтимоии Эрон. – Техрон: Амири Кабир, 1354 (1975). – 1577с.

79. Рунг Э.В. Греко-персидские отношения: политика, идеология, пропаганда. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2009. – 209 с.

80. Рунг Э.В. Греция и Ахеменидская держава: История дипломатических отношений. – СПб: Нестор-История, 2008. – 484 с.

81. Рунг Э.В. Должность военачальника в Ахеменидской империи / Э.В. Рунг // Iranica: Иранские империи и греко-римский мир в VI в. до н.э. – VI в. н.э. / Под ред. О.Л. Габелко, Э.В. Рунга, А.А. Сеницына, Е.В. Смыкова. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2017. – С. 45–64.

82. Рунг Э.В. Имперская идея в государстве Ахеменидов//Проблемы истории, филологии, культуры. – 2015, №4. – СС. 130–140

83. Рунг Э.В. Культ царя в Ахеменидской державе // «Боги среди людей»: Культ правителей в эллинистическом, постэллинистическом и римском мире / Под ред. С.Ю. Сапрыкина. – М.; СПб: Издательство РХГА, 2016. – С.174–190.

84. Рунг Э.В. О сатрапских династиях в Ахеменидской державе: Фарнакиды в Даскилии // Ученые записки Казанского университета. Серия гуманитарные науки. – 2011. Т. 153, кн. 3. – С. 87–94.

85. Рунг Э.В. Персидский фактор в политической жизни Греции в VI – IV вв. до н.э. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. доктора исторических наук 07.00.03 – Всеобщая история. – Казан: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008. – 39 с.

86. Рунг Э.В. Персидский фактор в политической жизни Греции в VI – IV вв. до н.э. Автореферат дисс. на соиск. уч. ст. доктора исторических наук 07.00.03 – Всеобщая история. – Казан: Казанский государственный университет им. В.И. Ульянова-Ленина, 2008. – 39 с.

87. Рунг Э.В. Термины для обозначения военачальника в Ахеменидской империи // Исследования и эссе в честь 60-летнего юбилея Валерия Павловича Никонорова от друзей и коллег / Сост. и науч. ред. А.А. Сеницин и М.М. Холод. – СПб: Филологический факультет СПбГУ, 2014. – С. 374-378.

88. Саймиддинов Д. Форсии бостон. – Душанбе: Дониш, 2008. – 250 с.

89. Сапогов А.С. Кир Великий как царь: взгляд Геродота //Иран и античный мир: политическое, культурное и экономическое взаимодействие двух цивилизаций: тезисы докладов международной научной конференции (Казань, 14–16 сентября 2011 г.) / сост. и отв. ред. Э.В. Рунг, О.Л. Габелко. – Казань: Казан. ун-т, 2011. – 127 с.

90. Сапогов А.С. Образ царской власти Ахеменидов у Ксенофонта: диссертация... кандидата исторических наук: 07.00.03: ФГБОУВО «Саратовский национальный исследовательский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского, 2017 – 182 с.

91. Сапогов А.С. Образ царской власти Ахеменидов у Ксенофонта: диссертация... кандидата исторических наук: 07.00.03: ФГБОУВО «Саратовский национальный исследовательский государственный университет имени Н.Г. Чернышевского, 2017 – 182 с.

92. Сомй А. Тамаддуни Ҳахоманишиён. –Ҷ.1–2. Шероз: Чануб, 1341 (1962). – 434 с.

93. Струве В.В. Восстание в Маргиане при Дарии I // Вестник древней истории. – 1949. № 2. – СС. 10–29.

94. Струве В.В. Геродот и политические течения в Персии периода Дария I // Вестник древней истории. – 1948. №3. – СС. 12–35.

95. Струве В.В. Датировка Бехистунской надписи // ВДИ. – 1952. -№ 1. – С. 26–48

96. Струве В.В. История Древнего Востока. – М.: ОГИЗ, Госполитиздат, 1941. – 484 с.

97. Струве В.В. Первые завоевательные походы Кира // Всемирная история. В 10 томах. – Т.2. / Отв. ред. С.Л. Утченко. – М.: Гос. Изд-во. Полит. лит-ры, 1956. – С. 21–22.

98. Струве В.В. Поход Дария I на саков-массагетов // Струве В.В. Этюды по истории Северного Причерноморья, Кавказа и Средней Азии. – Л., 1968. – СС. 51–66.

99. Табарӣ Муҳаммад Ҷарир. Таърих ар-расул вал-мулук – Техрон: Маркази фарҳанги Эрон, 1373 (1994). – 6991 с.
100. Тойнби А. Таърихи тамаддун. Тарҷумаи Я. Ожанд. – Техрон: Мавло, 1366 (1987). – 790 с.
101. Фрай Н. Р. Мероси Осиёи Марказӣ – Душанбе: Сурушан, 2000. – 373 с.
102. Фрай Ричард. Наследиёи Ирана / Р. Фрай. – М., Наука, 1971. – 468 с. с илл.
103. Фрай Ричард. Наследиёи Ирана / Р. Фрай. – М., Наука, 1971. – 468 с. с илл.
104. Хавер К. Эрон ва тамаддуни эронӣ. Тарҷумаи Х. Ануша. – Техрон: Амири Кабир, 1370 (1991). – 546 с.
105. Халилӣ А. Куруши Кабир. – Техрон: Илмӣ, 1344 (1965). – 487 с.
106. Ҳазратқулов М. Ориёиҳо ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Дониш, 2006. – 580 с.
107. Ҳамза К. Низоми давлатдорӣ, вазъи иҷтимоию иқтисодӣ дар шоҳаншоҳии Ҳахоманишӣ // Мероси ниёгон. – 2019. № 21.
108. Шарп Р.Н. Фармонҳои шоҳони Ҳахоманишиён. – Шероз: Чашн, 1343 (1964). – 258 с.
109. Шаҳбозӣ Ш. Зиндагӣ ва ҷаҳондории Куруши Кабир. Техрон: Амири Кабир, 1349 (1970). – 461 с.
110. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Иборат аз ҷаҳор китоб / Эмомалӣ Раҳмон – Душанбе: Ирфон, 2009. – 704 с.
111. Эмомалӣ Раҳмон. Ҷеҳраҳои мондагор. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 364 с.
112. Эмомалӣ Раҳмон. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ – Душанбе: Ирфон, 2006. – 372 с.
113. Эмомалӣ Раҳмон. Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёиҳо. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 132 с.
114. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷ.1. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 516 с.

115. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат – ҳастии миллат. Ҷ.2. – Душанбе: Нашриёти муосир, 2020. – 432 с.

116. Эсхил. Трагедии / пер. В. Иванова; отв. ред. Н. И. Балашов. – М.: Наука, 1989. – 592 с.

117. Яъқубӣ Аҳмад. Таърихи Яъқубӣ. – Техрон: Илмӣ-фарҳангӣ, 1383 (1994). – 638 с.

АННОТАТСИЯ

ба рисолаи диссертатсионии Муҳаммадзода Бобочон Муҳаммад дар мавзӯи «Таърихи ташаккул ва рушди низоми давлатдорӣ империяи Ҳахоманишиён» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илҳои таърих аз руи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ

***Калидвожаҳо:** Империя, Ҳахоманишиён, сарчашмаҳои таърихӣ, қabilaҳои порс, анъанаҳои давлатдорӣ, низоми давлатдорӣ, шоҳанишоҳ, ҳокимияти марказӣ, ҳазорпат, воҳиди маъмурӣ-идорӣ – хшатра, хшатрвапан, девондор, сипаҳсолор, нақш ва мақоми хшатраҳои шарқӣ.*

Мақсади таҳқиқот. Дар рисола бар асоси таҳлил ва баррасии маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ва адабиёти илмӣ муосир таърихи ташаккул ва рушди низоми давлатдорӣ империяи Ҳахоманишиён, хусусиятҳои ташкили ниҳод ва сохторҳои марказию маҳаллӣ ва нақши хшатраҳои шарқӣ дар ҳаёти давлати Ҳахоманишиён мавриди тадқиқоти илмӣ қарор дода шудааст.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Натиҷаҳо, ҳулосаҳо ва дастовардҳои илмӣ таърихшиносон ва муҳақиқони даврони гузашта ва замони муосир доир ба таърих ва тамаддун, ташаккул ва рушди низоми давлатдорӣ Ҳахоманишиён ташкил медиҳанд. Дар рафти таҳияи рисола аз усулҳои умумии илмӣ – таҳлил, синтез, ҳулосабарорӣ, таърихӣ ва усулҳои махсуси илмӣ – таърихӣ-муқоисавӣ, таърихӣ-таҳлилӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ, шарҳи санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ ва ғ. истифода гардиданд.

Аҳаммияти назариявӣ ва илмӣ амалӣ. Маводи рисола барои таҳияи корҳои илмӣ доир ба таърихи халқи тоҷик ва кишварҳои ҳамҷавор истифода шаванд. Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат мебошад, ки маводи илмӣ ва натиҷаҳои рисолаи диссертатсионӣ барои муколамаи байнидавлатӣ, рушди фарҳанги таҳаммулгарой байни мардумони кишварҳои Тоҷикистон, Афғонистон, Эрон ва кишварҳои дигари Шарқи Миёна ва дар раванди ташкили таълим дар макотиби олӣ аз руи ихтисосҳои «Таърихи халқи тоҷик», «Таърихи кишварҳои Шарқ», «Таърихи умумӣ», «Таърихи фарҳанг» ва ғ. истифода шаванд.

АННОТАЦИЯ

к диссертационной работе Мухаммадзода Бободжона Мухаммада на тему «История становления и развития системы государственности империи Ахеменидов» на соискание учёной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история.

Ключевые слова: Империя, Ахемениды, исторический источник, персидские племена, традиции государственности, система управления, шаханшахи, центральная власть, тысячекник, административно-управленческая единица – кишатра, кишатрапаван, дивандор, спяхсалар, роль и значение восточных кишатр.

Цель исследования. В диссертации на основе анализа и рассмотрения данных исторических источников и современной научной литературы рассматриваются история становления и развития системы государственности империи Ахеменидов, особенности организации центральных и местных институтов и структур, а также роль восточных кишатр в жизни государства Ахеменидов.

Теоретическая и методологическая основа исследования. В основу положены результаты, выводы и научные достижения историков и исследователей прошлого и современности в области истории и цивилизации, становления и развития системы государственности Ахеменидов. В процессе написания диссертации использовались общенаучные методы – анализ, синтез, обобщение, исторический метод, а также специальные научные методы – историко-сравнительный, историко-аналитический, историко-правовой, интерпретация нормативно-правовых документов и др.

Теоретическая и научно-практическая значимость. Материалы диссертации могут быть использованы при подготовке научных работ по истории таджикского народа и сопредельных стран. Теоретическая и практическая значимость исследования заключается в том, что научные материалы и результаты диссертационной работы могут быть использованы для межгосударственного диалога, развития культуры толерантности между народами Таджикистана, Афганистана, Ирана и других стран Ближнего Востока, а также в процессе преподавания в вузах по специальностям «История таджикского народа», «История стран Востока», «Всеобщая история», «История культуры» и др.

ANNOTATION

to the dissertation of Muhammadzoda Bobojon Muhammad on the topic “The History of the Formation and Development of the State System of the Achaemenid Empire” submitted for the degree of Candidate of Historical Sciences in the specialty 07.00.02 – National History.

Keywords: Empire, Achaemenids, historical sources, Persian tribes, traditions of statehood, state system, Shahanshah, central authority, Hazarpati, administrative-territorial unit – Kshatra, Kshatrapavan, Divandor, Sipahsalar, the role and status of the eastern Kshatras.

Purpose of the research. Based on the analysis and review of historical sources and modern academic literature, the dissertation provides a scholarly investigation of the history of the formation and development of the state system of the Achaemenid Empire, the features of the organization of central and local institutions and structures, and the role of the eastern Kshatras in the political life of the Achaemenid state.

Theoretical and methodological basis of the study. The results, conclusions, and scholarly achievements of historians and researchers of the past and present on the history and civilization, formation, and development of the Achaemenid state system form the basis of the research. During the preparation of the dissertation, general scientific methods – analysis, synthesis, generalization, historical method – and specific scientific methods – historical-comparative, historical-analytical, historical-legal, interpretation of normative-legal documents, etc. – were used.

Theoretical and scientific-practical significance. The materials of the dissertation can be used in the preparation of scholarly works on the history of the Tajik people and neighboring countries. The theoretical and practical significance of the research lies in the fact that the scientific materials and results of the dissertation can be used in intergovernmental dialogue, the development of a culture of tolerance among the peoples of Tajikistan, Afghanistan, Iran, and other countries of the Middle East, as well as in the teaching process in higher educational institutions in the disciplines “History of the Tajik People,” “History of Eastern Countries,” “General History,” “History of Culture,” and others.